

قومیت

در نگرش خبرگان قانون اساسی

محسن خلیلی*

چکیده

پس از پیروزی انقلاب اسلامی، قانون اساسی مشروطیت که بر سلطنت استوار شده بود، ناپذیرفتنی محسوب شد اما عقل حکم می کرد که طرد وضع پیشین، تنها هنگامی مقبول می افتد که انقلابیون پیروزمند در قالب متن مدونی، اعلام کنند خواسته های جدید آنها چیست و چه برنامه ای را برای پیاده سازی آنچه وعده داده اند، پیش خواهند گرفت. به همین دلیل، مجلسی به نام «مجلس بررسی نهایی قانون اساسی جمهوری اسلامی» که به مجلس خبرگان قانون اساسی مشهور شده است، برای نهایی سازی متن پیش نویس قانون اساسی که پیشاپیش تهیه شده بود، تشکیل شد. همه قوانین اساسی، برآمده از اوضاع اجتماعی زمانه تدوین قانون هستند و

* دکتر محسن خلیلی استادیار علوم سیاسی دانشگاه فردوسی مشهد می باشد.
(mohsenkhalili1346@yahoo.com)

تاریخ پذیرش: ۱۳۸۷/۱۱/۲۰

تاریخ دریافت: ۱۳۸۷/۲/۳۰

پژوهشنامه علوم سیاسی، سال سوم، شماره چهارم، پاییز ۱۳۸۷، صص ۱۱۹-۷۳.

نمی‌توانند نسبت به مسائل و رویدادهای هم‌عصر خود، ساکت بمانند. ایران کشوری چندقومی است و که پس از پیروزی انقلاب اسلامی، تنش‌های قومی مبتنی بر خودمختاری طلبی، استقلال خواهی و تجزیه طلبی، در مرزها و استان‌های مرزی کشور پدیدار شد. نگارنده در این مقاله تلاش خواهد کرد نشان دهد که خیرگان قانون اساسی (که از میان جمع ۷۳ نفره، ۳۳ نفر را به دلیل وابستگی قومی یا تعلق خاطر به استان‌های قوم‌نشین گزینش کرده است) چه نگرشی نسبت به قومیت در هنگامه تدوین قانون اساسی داشته‌اند. گمان نخستین نگارنده این است که خیرگان منتخب، نگرشی پنج‌وجهی (مذهبی، بدیهی، عقلانی، انقلابی، فقهی) به قومیت داشته و در مجموع، آن را زیر مجموعه بی‌اهمیتی از جامعیت دین اسلام تلقی نموده‌اند. در این بررسی با بهره‌گیری از نمودارها و جدول‌های بسیار، سعی و شش اصل قانون اساسی گزینش و محک زده شده است.

واژه‌های کلیدی: قانون اساسی، قومیت، خیرگان قانون اساسی، قومیت در ایران، قومیت در قانون اساسی.

مقدمه

بنیانگذاری قانون اساسی برای برپایی ساختاری جدید، از نخستین برنامه‌هایی بود که توسط امام خمینی پس از پیروزی انقلاب اسلامی اعلام شد. ایشان افزون‌بر آنکه جامعه ایران را نیازمند قانون اساسی می‌دانستند، بر چهار نکته، تأکید ویژه داشتند: شتاب در تدوین قانون اساسی، استقرار سریع و همه‌جانبه نظام جمهوری اسلامی، قانونمند شدن روال اداره امور جامعه، دخیل کردن ملت در سرنوشت سیاسی و تأکید همه‌جانبه بر حضور عمومی و آرای مردم. در آن میان، پس از تنظیم پیش‌نویس قانون اساسی و برگزاری انتخابات خبرگان قانون اساسی، مجلسی با عنوان مجلس بررسی نهایی قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران تشکیل و عهده‌دار تدوین قانون اساسی تازه شد. در اصل پنجم پیش‌نویس قانون اساسی، از اقوام ایرانی نامی به میان آمده بود: «در جمهوری اسلامی ایران همه اقوام از قبیل فارس، ترک، کرد، عرب، بلوچ، ترکمن و نظائر اینها از حقوق کاملاً مساوی برخوردارند و هیچ‌کس را بر دیگری امتیازی نیست مگر بر اساس تقوا»^(۱)؛ اما در متن اصلی مصوب، در اصول نوزدهم و بیستم، به قومیت و اقوام ایرانی اشاره‌ای نشد و از آنها با عنوان‌هایی چون مردم ایران، ملت ایران و همگان، نامی به میان آمد. نگارنده در پی آن است که به جایگاه قومیت‌ها در نگرش خبرگان قانون اساسی بپردازد.

پرسش بنیادین مقاله چنین است: جایگاه قومیت‌ها در مذاکرات مجلس بررسی نهایی قانون اساسی جمهوری اسلامی چگونه بوده و خبرگان قانون اساسی چه نگرشی نسبت به قومیت داشته‌اند؟ پیرو این پرسش می‌توان چند پرسش دیگر مطرح نمود: آیا اهمیت و ویژگی قومیت در مجموع این مذاکرات مطرح بوده

است؟ طرز و محتوای نگرش خبرگان قانون اساسی نسبت به قومیت‌ها به چه صورت بوده است؟ آیا قبول و التزام به حقوق قومیت‌ها در مذاکرات مجلس خبرگان قانون اساسی از بدیهیات محسوب می‌شده یا بر سر آن، عدم اتفاق نظر حاکم بوده است؟

فرضیه نگارنده چنین است: به نظر می‌رسد واضعان قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران نگرشی پنج‌وجهی به قومیت‌ها داشته‌اند: تأکید مذهبی و دینی بر تساوی افراد و نه اقوام، بدیهی بودن حقوق اقوام، الزام به قبول عقلی و طبیعی مساوات میان همه افراد و اقوام، چیرگی تلقی آرمان‌گرایانه انقلابی بر فضای تدوین قانون اساسی، و چیرگی تلقی فقهی بر فضای تدوین قانون اساسی.

شیوه نگارنده ابداعی و از قراری است که می‌آید: از یک‌سو، ۳۶ اصل قانون اساسی گزینش شده و ضمن خلاصه کردن محتوا و مضمون آنها، بهره حاصل از اصول منتخب در پیوند با قومیت‌ها در یک جدول مفصل گرد هم آورده شده است؛ از دیگر سو، این نکته مفروض تلقی شده که قومیت‌های ایرانی در برخی استان‌ها - و نه در همه استان‌ها - پراکنده شده‌اند و هرکدام به تناسب جمعیت در مجلس خبرگان قانون اساسی نماینده یا خبرگانی داشته‌اند: قوم ترک در استان‌های آذربایجان شرقی، غربی و زنجان، قوم کرد در استان‌های کردستان، کرمانشاهان، آذربایجان غربی و همدان، قوم لر در استان‌های لرستان، چهارمحال و بختیاری، کهگیلویه و بویراحمد و ایلام، قوم عرب در استان خوزستان، قوم بلوچ در استان سیستان و بلوچستان، و قوم ترکمن در استان مازندران. گرچه ممکن است در برخی دیگر از استان‌های کشور مثل فارس، خراسان و اصفهان برخی اقوام ایرانی پراکندگی قابل توجه داشته باشند اما نگارنده معیار را شهرت استان‌ها قرار داد و منطبق با آن تشخیص داد که تنها برخی استان‌ها و برخی خبرگان گزینش شوند. البته اگر تمامی خبرگان و تمامی استان‌ها نیز گزینش می‌شدند، در نتیجه‌گیری نهایی چندان تأثیر معناداری که تغییردهنده فرضیه نگارنده باشد، رخ نمی‌داد. سپس تمامی فعالیت‌های خبرگان در موضوع گزینش شده، گرد هم آورده شده است تا با مروری کلی متوجه شویم ۳۳ خبره، درباره ۳۶ اصل قانون اساسی با محوریت قومیت، چه نظرها و چه ایستارهایی داشته‌اند.

کلیات نظری

قوم و قومیت از مفاهیم نسبتاً مبهم علوم اجتماعی است که در مورد آن باید از تعمیم‌های شتابزده، مرزبندی‌های قاطعانه و طرد کردن‌های نااندیشیده خودداری کرد. نمی‌توان قومیت‌ها را منزوی، بی‌ارتباط با خارج از مرزهای خود، همگن و یکدست و جوامعی دولت‌ناپذیر و در کشمکش مداوم با دولت مفهوم‌بندی کرد.^(۲) سرانجام باید پذیرفت که ابهام نباید مانع تعریف باشد: جمعیت انسانی مشخص با افسانه اجدادی مشترک، خاطرات مشترک، برخوردار از عناصر فرهنگی، پیوند با یک سرزمین تاریخی یا وطن و میزانی از حس منافع و مسئولیت.^(۳) خودآگاهی قومی، زبان مادری، سرزمین نیاکانی، باور به نیاکان اسطوره‌ای، نیاکان مشترک واقعی، نام، سرزمین، زبان، فضای زیستی و آداب و رسوم، ارزش‌های مشترک و عدم فروپاشی فرهنگی و شناختی،^(۴) همگی بیانگر نمودهای هویت قومی است.

تعریف قوم و قومیت می‌تواند با واژه اقلیت نیز بیان شود گروهی از شهروندان که از نظر عددی بخش کمی از جمعیت کشور را تشکیل می‌دهند، در حاکمیت شرکت ندارند و دارای ویژگی‌های متفاوت قومی، مذهبی یا زبانی با سایر جمعیت کشور هستند. اقلیت‌ها می‌توانند تحت ستم سیاسی، فرهنگی، اقتصادی و فیزیکی اکثریت قرار گیرند و در عین حال می‌توانند مشی‌های همزمان خودداری از برتری‌جویی، خودداری از هرگونه نفی دیگران، نه همانندخواهی و نه جدایی‌خواهی را نسبت به حاکمیت اکثریت و دولت مرکزی درپیش گیرند.^(۵)

اقلیت‌ها چه داوطلب و چه اجباری، خواهان خودداری از تبعیض از سوی دولت مرکزی، رفتار یکسان و برابر با اکثریت و عدم انکار و فراموشی از سوی دولت مرکزی نسبت به خود هستند. منشأ تنش‌های قومی یا تنش‌های اقلیت در روابط ناسازگارانه‌شان با دولت مرکزی، ناشی از تقاضای مشارکت برابر در قدرت و زدودن نابرابری‌هاست. سیاست‌های منفی قومی و اقلیتی مانند اردوگاه‌های کار اجباری، تبعیض اقتصادی، تبعیض سیاسی، تبعیض فرهنگی، محروم‌سازی از دستیابی به قدرت، آسیمیلاسیون اجباری، نسل‌کشی،

فرهنگ‌زدایی، زبان‌کشی، جابه‌جایی اقلیت‌ها، انتقال و مبادله جمعیت، تبعید و نابودی کلی، تبعید و نابودی گزینشی، همه‌سوزی، تکفیر، پاکسازی و جهاد و جنگ مذهبی^(۶) جزء خواسته‌های قومی و اقلیت‌ها قرار می‌گیرد و اگر مورد رسیدگی قرار نگیرد می‌تواند منشأ جنبش‌های قومی نوزاگرا، حاکمیت‌خواه، خودمختارطلب و استقلال‌خواه باشد.^(۷)

تنش‌های قومی، نیازمند تصمیم‌های هدایت‌کننده، تنظیم‌کننده و حقوقی هستند تا بتوان با کاهش دامنه و محتوا و نتایج آنها، کشور را از جدایی‌طلبی نجات داد. قوانین اساسی با مؤلفه‌ها و درون‌مایه‌های مساوات‌طلبانه و برابری‌خواهانه^(۸) نخستین و مهم‌ترین متنی هستند که می‌توانند به طرز بی‌بهنجار، همگان و نه اکثریت و اقلیت یا قوم غالب و مغلوب را درگیر حیات مدنی کنند. گرچه جوان بودن بسیاری از کشورهای در حال توسعه، هنوز قدرت سربرآوردن احساس مشروعیت نهادی و نمادین را بر فراز مفاهیم جدایی‌آفرینی چون قوم و قومیت، و اکثریت و اقلیت، نمی‌دهد، اما در کشورهای چندملیتی ناهمسطح، باید از مدیریت مناقشه عمومی به طرز بی‌بهره گرفت که شرایط همزیستی میان‌گروهی را بدون اجبار و تنها با تکیه بر توافق عمومی، پدید آورد.

ساماندهی موفق مناقشه در جامعه‌ای چندقومی، هنگامی حاصل می‌شود که الگوی غالب حل اختلاف بین گروهی، برپایه چانه‌زنی و عمل متقابل باشد.^(۹) دستکاری فرهنگی، همانندسازی فرهنگی و ساختاری و فرایند چندبُعدی نوسازی، می‌تواند به امحای تدریجی مسئله قومی و پیوندهای ناموزون میان اقلیت و اکثریت منجر شود.^(۱۰) تنش‌های قومی و خواسته‌های اقلیت‌های تحت ستم مضاعف نسبت به دولت مرکزی به‌ویژه در مورد قومیت‌ها و اقلیت‌های مرز نشین، می‌تواند به سرایت و انتشار دعوای خشونت‌بار منجر شود؛ انتشار یعنی سرریز شدن زدو خورد از یک ناحیه به ناحیه دیگر در داخل یا در طول مرزهای بین‌المللی؛ سرایت نیز به معنای این است که فعالیت یک گروه برای گروه دیگر، راهنما، الهام‌بخش و سرمشق استراتژیک یا تاکتیک قرار گیرد.^(۱۱)

به نظر می‌رسد امروزه متون حقوقی و به‌ویژه قانون اساسی، نقش مهمی در جوامع چندقومی جهت رفع تنش‌های میان‌قومی بر عهده گرفته‌اند. قوانین اساسی

افزون بر میراث‌های فرهنگی، تنها متونی هستند که با کارویژه‌های عدالت‌جویانه می‌توانند جوامع ایلی (همبستگی‌های تباری، خونی، اسطوره‌ای، زبانی) را از طریق جامعه چندقومی، به جوامع ملی (با همبستگی‌های اقتصادی و سیاسی و حقوقی و شهروندی)^(۱۲) تبدیل کنند. این حقیقت را باید پذیرفت که ایران دارای یک جامعه چندقومی است که با فرش چشم‌نواز و نفیس ایرانی با گوناگونی رنگ‌ها و ناهمانندی‌ها و همانندی‌های بسیار منطبق است.^(۱۳) در این میان هنوز به‌طور مستدل روشن نشده که از میان الگوهای گوناگون دولت‌های چندقومی (اکثریت غالب، اقلیت غالب، توازن، پاره‌پارگی شدید) کدام یک بر کشورمان حاکم است؛ دست‌کم می‌دانیم که هنوز دچار جدایی‌طلبی و آشفتگی نشده‌ایم.

۱. قومیت‌ها در ایران

زندگی قومیت‌های مختلف چون فارس، ترک، کرد، بلوچ، ترکمن، عرب و لر در چهارچوب جغرافیای سیاسی واحد، بیانگر موزاییک فرهنگی - قومی تمدن ایرانی است. همه اقوام ایرانی، کمابیش به آگاهی قومی رسیده‌اند درحالی‌که با کشورهای همزبان یا با قومیت‌های همزبان، هم‌مرز هستند. این قومیت‌ها تقریباً به یکدیگر پیوسته‌اند و متمرکز به حساب می‌آیند. از یک‌سو، باید پذیرفت اقلیت قومی در ایران اقلیتی خوارانگاشته نیست و ضمن آنکه از حقوق کمابیش مساوی برخوردارند، تقاضای حفظ فرهنگ و ویژگی‌های خود را دارند.^(۱۴)

از دیگر سو، صرف نظر از ویژگی‌های زیست اجتماعی، می‌توان قومیت‌های ایرانی را بر اساس جغرافیای انسانی به شکل زیر دسته‌بندی و شناسایی کرد: اقلیت‌های پراکنده در تمامی خاک کشور مانند بسیاری از اقوام ایرانی، اقلیت‌های پراکنده در قسمتی از خاک کشور مانند تالشی‌های شیعه در گیلان و ترکمن‌های حنفی در شرق مازندران، اقلیت‌های تقسیم‌شده میان دو یا چند کشور مختلف مانند کردهای شافعی و عرب‌های شیعه، اقلیت‌هایی که دارای یک کانون اصلی در قسمت مشخصی از خاک یک کشور هستند و عده دیگری از آنان در نقاط مختلف همان کشور پراکنده‌اند مانند ترک‌های شیعه، بلوچ‌های حنفی، گیلک‌های شیعه، و کردهای شافعی و اقلیت‌هایی که در داخل کشور پراکنده‌اند و نسبت همسایگی با

کسی ندارند مانند فارس‌ها و لرهای شیعه.

پس از پیروزی انقلاب اسلامی، تنش‌های قومی به شکل درگیری‌های متعددی که تا مرز جدایی‌طلبی، استقلال‌خواهی و تجزیه‌طلبی نیز پیش رفت، پدید آمد که برخی آن را ناشی از سابقه تاریخی و محرومیت‌های اقتصادی تحمیل‌شده و تحولات تندوتیز ناشی از وقوع انقلاب اسلامی می‌دانستند؛^(۱۵) برخی آن را ناشی از کوچک و خاص‌گرایانه بودن هویت جمعی و هویت ملی تلقی کرده و معتقد بودند هویت جمعی عام در سطح کشور و به طریق اولی در میان اقوام و ایلات ضعیف است و افراد، مصالح و منافع فAMILI و قومی خود را بر مصالح و منافع عام و ملی ترجیح می‌دهند؛^(۱۶) برخی با نگاه جامع‌تری به قضیه نگریسته و تنش‌های قومی پس از انقلاب را دستامد ریشه‌های عمیق‌تری دانسته‌اند: محصول فرایند مدرنیزاسیون دوران پهلوی، افزایش درآمدهای نفتی و رشد ناموزون و نابرابری‌های منطقه‌ای، گسترش امکانات اطلاعاتی و ارتباطی، افزایش میزان کتابخوانی و سطح آگاهی عمومی، تحرک اجتماعی و رشد بی‌رویه مصرف‌گرایی و شکل‌گیری وضعیت تصور محرومیت نسبی، ضعف قدرت دولت مرکزی و عدم استقرار کامل نهادهای جدید، فقدان تجربه اداره کشور از سوی زمامداران انقلابی و تعدد مراکز تصمیم‌گیری، اقدامات تحریک‌کننده از سوی عوامل داخلی و خارجی و فضای روانی موجود، حاکمیت نگرش‌های احساسی و هیجانی بر طرف‌های ذی‌نفع، دادن شعارهای غیرمعقول و وعده‌های دست‌نیافتنی و مطلق‌انگاری‌ها.^(۱۷)

در فضای پس از پیروزی انقلاب اسلامی و به‌عنوان نخستین گام، در ماده دوم لایحه قانون انتخابات مجلس بررسی نهایی قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، رعایت نگاه برابر به قوم‌ها و اقلیت‌ها و استان‌های سراسر کشور توصیه شد: «رعایت جمعیت و ضوابط جغرافیایی استان‌ها بر مبنای تا پانصد هزار نفر یک نماینده و تا یک میلیون نفر دو نماینده و از یک میلیون به بالا تقریباً برای هر پانصد هزار نفر یک نماینده».^(۱۸) وانگهی قانون‌گذار قانون اساسی، برترین متن حقوقی کشور را بر مبنای اصل شهروندی تنظیم و تدوین کرد اما فضای تدوین قانون اساسی (با توجه به مرجعیت فقه برای تأسیس مبانی دینی در نظام سیاسی ایران پس از انقلاب)، ویژه بودن قانون اساسی و نگرش خبرگان را به همه مسائل کشورداری

نشان می‌دهد: قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران با در نظر گرفتن واقعیت تنوع‌های مذهبی، زبانی و قومی در ایران حاوی اصول و فصولی است... که در فضای ملت‌ه‌ب و انقلاب‌زده جامعه در سال ۱۳۵۸ و در اوج درگیری‌های کردستان، گنبد کاووس، خوزستان، سیستان و بلوچستان و فعالیت گروه‌های تجزیه‌طلب تدوین شده. فضای خاص انقلابی جامعه از یک‌سو و دیدگاه‌های بنیان‌گذار جمهوری اسلامی و روحانیون شیعه که اکثریت مجلس قانون‌گذاری را تشکیل می‌دادند از دیگر سو، تأثیر مهمی در تصویب قانون اساسی کنونی داشته است.^(۱۹) اما آن چه مهم‌تر جلوه می‌کند فضای ایدئولوژیکی است که انقلاب اسلامی در آن به پیروزی رسید.

۲. فضای تدوین قانون اساسی

پیروزی انقلاب اسلامی در فضایی اتفاق افتاد که در آن ایدئولوژی اسلامی به نحو مشخصی نهادینه شده بود، هم از حیث دستگاه مفهومی (با این عنوان که دین اسلام برای همه چیز برنامه دارد) و هم از حیث فردی و سازمانی (علی شریعتی، جلال آل احمد، مرتضی مطهری و نیز حسینیه ارشاد، مساجد و مجاهدین خلق). این ایدئولوژی برآمده از دین اسلام بود که سایه خود را بر همه چیز افکنده بود. تلفیقی از ایدئولوژی و درون‌مایه انقلاب اسلامی، رهبری امام خمینی و هژمونیک شدن اسلام شیعی همگی موجب شدند که پس از پیروزی انقلاب اسلامی فضایی پدید آید که در آن هیچ‌کدام از ایدئولوژی‌های رقیب، قادر به برکشیدن خود در مقابل اسلام و اسلام‌گرایان نبودند.

از یک‌سو، تمامی حرکت‌های انقلابی و پیشروانه را در اختیار امام قرار می‌داد به طوری که همزمان با پیروزی انقلاب اسلامی به شکل شگفت‌آوری، محبوبیت ایشان و نیز روحانیان بالا گرفته و همه‌گیر شده بود؟؟؟ که به دلایل زیر پدید آمده بود: رهبری بی‌رقیب، قاطع و باتدبیر امام خمینی در فرایند پیروزی انقلاب اسلامی، سیاست‌های مبارزاتی، پذیرش خشونت انقلابی و بلوغ در برقراری پیوند با طبقات گوناگون اجتماعی، اقتدار کاریزمایی که به وی نقش محوری و تصمیم‌گیرنده نهایی در سیاست را می‌بخشید و تلفیق همزمان رهبری فکری و بسیج‌گرا و مدیر و

سیاست‌گذار نزد امام خمینی افزون بر حرکت حجمی ایشان بر سه پایه ایدئولوژی، تبلیغات و مبارزه.^(۲۰)

محبوبیت ایشان، فرصت بسیار مناسبی در اختیار روحانیون قرار داد تا ضمن تشکیل مجلس خبرگان قانون اساسی و سرنگون کردن مجلس مؤسسان، پیش‌نویس تهیه‌شده از قانون اساسی توسط دولت موقت را نیز بی‌اثر اعلام کنند که گام مهمی در محدود کردن لیبرال‌ها و تضمین مناسب برای روحانیت محسوب می‌شد؛ روحانیتی که گرایش ژرف خود را به یک دولت دین‌سالار و پدید آورنده همگنی به نام امت نشان داده بودند و با واژگانی چون «جامعه مدنی لیبرال‌مسلك» مخالفت داشتند.^(۲۱) امام خمینی نیز که نظریه ولایت فقیه را چهارچوب تازه‌ای برای عمل سیاسی - دینی در اختیار داشت، از آنجا که گمان می‌کرد مجلس مؤسسان ممکن است یک قانون اساسی سکولار تهیه کند، از تشکیل آن سر باز زدند و رأی روحانیان را مبنی بر تشکیل یک مجلس خبرگان محدود و متخصص پذیرفتند؛ مجلسی که مطمئناً رأی بیشترین حاضرین آن را روحانیون در انحصار خود می‌یافتند:

آقای هاشمی به پدر من [یدالله سبحانی] گفت آقای دکتر این قدر روی مجلس مؤسسان تأکید نکنید. برحسب تجربه‌ای که در یک سال اخیر به دست آورده‌ایم مطمئن هستم اگر مجلس مؤسسان تشکیل شود حدود هفتاد، هشتاد درصد آن روحانی خواهند بود.^(۲۲)

بر همین اساس و با توجه به هژمونیک شدن اسلام شیعی در فرایند انقلاب اسلامی و پس از پیروزی آن، مجلس خبرگان قانون اساسی در فضایی ملامت‌آلود از اسلام‌گرایی آرمان‌خواهانه تشکیل شد و به‌ویژه با پیام مخصوص امام خمینی به مجلس خبرگان که قانون اساسی باید اسلامی باشد و تشخیص موافقت و مخالفت با احکام اسلام منحصراً در صلاحیت فقهای عظام است،^(۲۳) قانون اساسی متولد شد که یک نظام سیاسی حقیقتاً منحصربه‌فرد را بر اساس حاکمیت فقیه‌ی توانا ایجاد کرد. از یک سو، هر کسی نمی‌توانست عضو مجلس خبرگان قانون اساسی باشد بلکه صلاحیت عضویت در آن محدود و منحصر بود:

«در قانون اساسی کسانی که در جامعه‌شناسی، اقتصاد، حقوق و حتی روان‌شناسی اجتماعی، تخصص داشته باشند، حضورشان لازم است. منتها اضافه کردم همه این کارشناسان، باید کارشناسانی باشند که اسلام را به‌عنوان یک ایدئولوژی زنده پذیرفته باشند. چون ممکن است جامعه‌شناس یا روان‌شناس یا اقتصاددانی در آن جمع باشد که به مسائل جامعه‌شناسی و اقتصادی و حقوقی، از دیدگاه ماتریالیستی نگاه کند و یا از منظر دیدگاه‌های غیراسلامی بررسی کند. این است که عده‌ای بیایند قانون اساسی جمهوری اسلامی را بنویسند و مردم به آن رأی بدهند. چه کسانی می‌توانند قانون اساسی جمهوری اسلامی را بنویسند؟ کسانی که در درجه اول این مبنا را پذیرفته باشند که اسلام به‌عنوان یک دین زنده و دارنده نظام، پایه‌ای برای نظام حکومتی آینده است. این عده می‌توانند جامعه‌شناس و حقوق‌دان و اقتصاددان و علمای صاحب نظر در علوم اسلامی هم باشند.»^(۲۴)

از دیگر سو، نظام سیاسی و حقوقی که دستاورد مجلس خبرگان متشکل از اکثریت فقها و علما بود، نمی‌توانست چیزی جز یک نظام اسلامی با تمامی ویژگی‌های آن باشد:

«حقیقت این است که برداشت تشیع راستین از اسلام، مناسب‌ترین نام را برای این نظام قبلاً پیش‌بینی کرده است... نظام امت و امامت. نظام سیاسی اجتماعی جمهوری اسلامی، نظام امت و امامت است و حق این است که با هیچ‌یک از این عناوینی که در کتاب‌های حقوق سیاسی یا حقوق اساسی آمده قابل تطبیق نیست... در رأس این نظام، اصول عقیدتی و عملی اسلام بر اساس کتاب و سنت است و همه‌چیز باید از این قله سرازیر شود.»^(۲۵)

امام خمینی در میان مردم از مقبولیتی عام برخوردار و اکنون فرصتی فراهم شده بود تا مقاصد اسلامی خود را به مردم عرضه کنند و مردم نیز به دلیل علاقه به ایشان، آنها را با میل می‌پذیرفتند. رأی شگفت‌آور به جمهوری اسلامی پیشنهادی ایشان، از

این نمونه بود. استدلال اساسی ایشان، آن بود که مردم به جمهوری اسلامی رأی داده‌اند پس ساختار قانون اساسی باید محدود و مقید به قوانین اسلام باشد و لازم نیست یک قانون اساسی تقلیدی، تدوین شود. برای روحانیان نیز بهترین فرصت فراهم شده بود تا از محبوبیت عمومی خود به نفع تصویب قانون اساسی بهره ببرند. دلیل دیگر آن بود که مجلس خبرگان می‌توانست با تعدادی محدودتر با سرعت بیشتر و مناقشات لفظی کمتر، کار خود را به پایان رساند و این به نفع روحانیانی بود که می‌خواستند با تکیه بر حمایت امام خمینی و پشتیبانی ملت، یک قانون اساسی اسلامی را تصویب کنند.

امام خمینی با استفاده گسترده از محبوبیت خویش، ملت را ترغیب کردند به اسلام‌شناسان و فقهایی رأی دهند که تمامی کوشش خود را در راه اسلامی کردن قانون اساسی به کار می‌گیرند. ایشان از این طریق توانستند قصد دیرینه خود را مبنی بر تشکیل حکومت اسلامی به منصفه ظهور برسانند.

فقهی این چنین و رهبری با این مراتب علاقه‌مندی به اسلام و تشیع، قطعاً نسبت به قومیت‌ها نمی‌توانست بی تفاوت باشد:

من مکرراً اعلام کرده‌ام در اسلام، نژاد، زبان، قومیت و ناحیه مطرح نیست. بعضی از همین‌هایی که مخالف با اسلام هستند دست‌وپا می‌زنند که جدا کنند گروه‌ها را از گروه، پخش کنند بین مردم که کردها علیحده‌اند، بلوچ‌ها علیحده‌اند، فارس‌ها علیحده‌اند، ترک‌ها علیحده‌اند و اینها را گروه‌گروه کنند. در صورتی که اسلام برای هیچ‌کس امتیازی قائل نیست الا برای آنکه به طریقه اسلام رفتار کند و متقی باشد... از اول پیروزی انقلاب تاکنون در هر موقعیتی که پیش آمده اعلام کرده‌ایم در اسلام کرد و ترک و فارس و بلوچ و لر و ترکمن و غیر اینها مطرح نیست. اسلام برای همه است و جمهوری اسلامی حق همه گروه‌ها را با عدالت اسلامی ادا خواهد کرد.^(۲۶)

مقدمه قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران نیز ضمن پافشاری بر مفاهیم و عبارتهایی چون اصول و ضوابط اسلامی به‌عنوان خواست قلبی امت اسلامی،

طراحی طرح حکومت اسلامی، تحکیم پایه‌های حکومت اسلامی، تکیه بر جهان‌بینی اسلامی، حکومت صالحان به‌عنوان وارثان، نفی سلطه طبقاتی و گروهی و تکیه بر امت واحد اسلامی، نشان داد اصل و اساس عبارت از است اسلام و تشیع راستین و اجتهاد انقلابی و بقیه معیارهای تفرقه‌افکن، مطرود است. به همین دلیل حتی، با آنکه در پیش‌نویس قانون اساسی از اقوام ایرانی، به‌صورت مجزا نام برده شده بود، تصمیم گرفته شد پیشنهاد حذف نام اقوام و اکتفا به اسم بردن از همه افراد ملت^(۳۷) عملی گردد که صورت کنونی اصول نوزدهم و بیستم قانون اساسی جمهوری اسلامی است.

۳. توضیح روش‌شناختی

نمودارها و جدول‌هایی که برای این مقاله استخراج شده‌اند، همگی به اثبات فرضیه پنج‌وجهی نگارنده مدد می‌رسانند: جدول شماره ۱، خلاصه‌ای از ۳۶ اصل منتخب قانون اساسی در مورد قوم و قومیت است که بهره و دریافت نگارنده نیز در آن درج شده است. در جدول شماره ۲، ۳۶ اصل منتخب را در گروه‌های هفت‌گانه مجلس خبرگان قانون اساسی تفکیک کرده‌ایم. جدول شماره ۳، با فرضیه نگارنده همبستگی اثباتی مستقیم دارد و نشان می‌دهد ۷۰ درصد اعضای گروه‌های هفت‌گانه، در ارتباط با اصول منتخب، روحانی بوده‌اند. در جدول‌های ۴ تا ۹، ویژگی‌های کامل خبرگانی را آورده‌ایم که احتمال داده‌ایم از استان‌های قوم‌نشین و با گرایش‌های قومی انتخاب شده‌اند. نکته مهم آن است که برتری روحانیون بر قومیت‌گرایی کاملاً چشم‌گیر است.

جدول‌های ۱۰ تا ۱۳، اطلاعات جنبی و کمکی را در مورد چگونگی حضور نمایندگان مفروض قومیت‌ها در خبرگان و شیوه کوشش‌هایشان ارائه می‌دهند. این چهار جدول تمهیدی و کمک‌کننده هستند. جدول‌های شماره ۱۴ تا ۱۹، مجموعه اطلاعات جداگانه را در مورد کلیه فعالیت‌های نمایندگان یک قومیت در زمینه اصول سی‌وشش‌گانه قانون اساسی نشان می‌دهند. جدول شماره ۲۰، بیان مقایسه‌ای از مجموع فعالیت‌های خبرگان - قوم در مجلس خبرگان قانون اساسی است. جدول شماره ۲۱، نشان می‌دهد اصول سی‌وشش‌گانه که حول محور

قومیت‌گزینش شده‌اند، با چه نصابی از آرا در مجلس خبرگان قانون اساسی به تصویب رسیده‌اند.

جدول شماره ۲۲، خواسته‌های قومی پس از پیروزی انقلاب اسلامی را نشان می‌دهد و در مخالفت با درون‌مایه مجلس خبرگان قانون اساسی قرار می‌گیرد، زیرا خبرگان، فقها و اسلام‌گرایانی بودند که به واسطه برتری و دربرگیرندگی اسلام، مفاهیم قوم‌گرایانه را قبول نداشتند. در جدول شماره ۲۳، از یک‌سو، قوم فارس را بررسی نکرده‌ایم؛ از دیگر سو، برخی نمایندگان می‌توانسته‌اند به دلایلی بیانگر هویت‌های قومی دیگر باشند، اما از بررسی آنها خودداری کرده‌ایم. جدول شماره ۲۴، از مقاله دیگری برداشت شده، زیرا فهم مطالب مربوط به ایران کنونی و پیوند آن را با ایران سال ۱۳۵۸ ه. ش ساده‌تر می‌سازد.

در صفحه‌های بعدی مقاله، مجموع فعالیت‌های کلیه خبرگان گزینش‌شده قومی را در پیوند با اصول سیاسی و شش‌گانه قانون اساسی به تفکیک آورده‌ایم. نکته جالب آن است که نزدیک به ۱۰۰ درصد بهره‌ای که نگارنده از کوشش‌های خبرگان فراچنگ آورده، اسلام‌گرایانه و فراقومی است.

۴. دستاورد نهایی

مجموعه مذاکرات خبرگان قانون اساسی نشان می‌دهد بیشترین وجهه همت و فعالیت خبرگان، تدوین یک قانون اساسی اسلامی با معیارهای فقهی است. مسئله قومی در نگرش خبرگان قانون اساسی موضوعی بی‌اهمیت و فاقد جایگاه اسلامی تلقی شده و به همین دلیل از یک‌سو، اصلاً به آن نگاهی نکرده؛ از دیگر سو، با عطف توجه به جامعیت دین اسلام و مذهب تشیع، این‌گونه تصور کرده‌اند که حقوق قومی، حقوق شهروندی، خودمختاری‌طلبی و اختیارخواهی، همگی در دین اسلام به شکل بهتری موجود است و تنها بایسد اسلام را درون یک نظام سیاسی و حقوقی پیاده‌سازی کرد تا همه عوامل تفرقه‌زا زایل شوند. نگرش خبرگان قانون اساسی، اسلام‌گرایانه، فراقومیتی و کشوری بوده است.

جدول شماره ۱. اصول قانون اساسی

شماره اصل	محتوا و مضمون	بهره
۱	جمهوری اسلامی بودن حکومت ایران بر پایه اعتقاد دیرینه ملت ایران به حکومت حق و عدل قرآن	برتری اسلام و قرآن بر همه مفاهیم دیگر از جمله نگاه قوم‌گرایانه
۲	جمهوری اسلامی ایران نظامی است بر پایه‌های حاکمیت الهی، نقش وحی در قوانین، معاد، عدل، امامت و رهبری، کرامت انسان، اجتهاد مستمر فقها و نفی ستم و سلطه	چیرگی کامل شرع و موازین اسلامی بر همه مفاهیم با نگاه غیرسلطه‌جو بر روابط میان قومی
۳	وظایف دولت ایران نسبت به همگان: محیط مساعد برای رشد فضایل اخلاقی، ارتقای آگاهی‌های عمومی، محو استبداد و استعمار، تعلیم و تعلم و تزکیه صحیح، تأمین انواع آزادی‌ها، مشارکت مردم در تعیین سرنوشت، رفع تبعیض، اقتصاد سالم و خودکفایی، تأمین حقوق همه‌جانبه و تحکیم تعاون میان مردم	حق همگانی و الزامات دولت بدون تمایزهای قومی
۴	ابتنای کلیه قوانین و مقررات کشور بر موازین اسلامی با شاخصیت فقه‌های شورای نگهبان	برتری بی‌چون‌وچرای شرع با نگاه شیعه‌گرایانه محض: (محل اعتراض احتمالی قومیت‌های غیر شیعی)
۵	ولایت امر و امامت امت و عهده‌داری آن از سوی ولی فقیه	برتری ولایت فقیه بر آمده از فقه جعفری بر تمام شئون کشور: (محل اعتراض احتمالی قومیت‌های غیر شیعی)
۶	بنیان و اتکای اداره امور کشور بر آرای عمومی	همگانی بودن سپهر حکومت و فرمانروایی و فرمانبری: (فراغت از قوم‌نگری)
۷	شوراها به‌عنوان رکن تصمیم‌گیری و اداره امور کشور	اهمیت حضور همگانی در روند تصمیم‌گیری با نگاهی به تفاوت‌های ریشه‌ای ناشی از حضور قوم‌ها
۸	امر به معروف و نهی از منکر	برتری شرع و تکالیف شرعی بر خودبرتربینی‌های قومی
۹	عدم انفکاک آزادی و استقلال و وحدت و تمامیت ارضی کشور از همدیگر و عدم لطمه به آزادی و استقلال از سوی هر مقامی با توسل به سوءتعبیر از آزادی و استقلال	خداشنه‌ناپذیری مفاهیم برتر از وضع قومی با تکیه بر عدم اجحاف بر قومیت‌ها به نام استقلال و آزادی

نگاه فراتر از مرزها و نگرش فراملی و ناچیز شمردن مسئله قومی به‌عنوان امری فروملی	کوشش پیگیر دولت ایران برای وحدت جهان اسلام و ائتلاف و اتحاد ملل اسلامی	۱۱
نگاه شیعه‌گرایانه به اداره امور کشور (محل اعتراض شدید قومی در ایران)	رسمیت اسلام و شیعه دوازده‌امامی و احترام به مذاهب دیگر اسلامی و رسمیت فقه و مقررات مبتنی بر مذهب غیرشیعی در مناطق سنی‌نشین	۱۲
رسمیت زبان ملی و محلی و غیررسمی بودن زبان قومی: (محل اعتراض شدید قومی، مبنای خودمختاری خواهی قومی)	رسمی و مشترک بودن فارسی به‌عنوان زبان و خط رسمی، آزادی بهره‌گیری از زبان‌های محلی و قومی و تدریس ادبیات قومی در مدارس	۱۵
نشانه چیرگی امر دینی بر امور قومی	تدریس زبان عربی به‌عنوان زبان قرآن و علوم معارف اسلامی در همه کلاس‌ها و رشته‌ها	۱۶
تساوی همگانی و برابری همگان در سپهرهای گوناگون زمامداری: فراتر از قومیت	حقوق مساوی مردم ایران از هر قوم و قبیله و حذف تمامی تمایزهای زبانی، نژادی، قومی و رنگ به‌عنوان امتیاز و برتری کسی بر دیگری	۱۹
حکومت قانون بر همگان: فراتر از قومیت و الزام قومی	حمایت قانونی یکسان از همگان و برخورداری همگان از حقوق انسانی، سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی با رعایت موازین اسلامی	۲۰
حضور اصل آزادی بیان برای همگان: فراتر از قومیت و مبتنی بر الزام قومی	آزادی مطبوعات مگر در اختلال به مبانی اسلام یا حقوق عمومی	۲۴
آزادی همگانی گروه‌ها و احزاب: محدودسازی قومی، الزامات قومی	آزادی احزاب و گروه‌ها بدون مغایرت با استقلال، آزادی، وحدت ملی، موازین اسلامی و اساس جمهوری اسلامی	۲۶
تکلیف دولت به تعلیم و تعلم همگانی: فراتر از قومیت، شهروندسازی قومی	وظیفه دولت برای آموزش و پرورش رایگان برای همگان	۳۰
تکلیف دولت در تأمین نیازهای همگانی: فراتر از قومیت، شهروندسازی قومی	مسکن متناسب با نیاز، حق هر فرد و خانواده ایرانی به‌ویژه با اولویت نیازمندان	۳۱
عدم اجبار برای هیچ‌کس در مورد محل اقامت: فراتر از قومیت، شهروندسازی قومی	عدم تبعید هیچ‌کس و عدم ممنوعیت هیچ‌کس از زندگی در محل مورد علاقه و عدم اجبار هیچ‌کس به اقامت در محلی خاص	۳۳
برتری مفهوم ایرانی بر مفهوم قومی: فراتر از قومیت، شهروندسازی قومی	تابعیت به‌عنوان حق مسلم هر ایرانی و عدم توانایی دولت در سلب تابعیت از هیچ ایرانی	۴۱

۴۳	استقلال اقتصادی جامعه و ریشه کن کردن فقر و محرومیت با تأمین نیازهای اساسی همگانی، تأمین شرایط کار برای همه، فراهم بودن فرصت و فراغت برای همگان در جهت مشارکت در رهبری کشور	تکلیف دولت برای رفع انواع نیازهای همگان: فراتر از قومیت، بی نیازسازی قومی
۴۶	مالکیت هر کس بر حاصل کسب و کار خویش و مشروع بودن آن	حمایت یکسان از مالکیت توسط هر فرد: فراتر از قومیت، حمایت قومی
۴۸	عدم تبعیض در میان استان‌ها و مناطق مختلف کشور در بهره برداری از منابع طبیعی و استفاده از درآمدهای ملی در سراسر کشور	ادعان به نابرابری‌ها و تلاش برای رفع تبعیض: به رسمیت شناختن حقوق قومی، جبران سازی محرومیت قومی
۵۱	وضع هرگونه مالیات به موجب قانون	حضور و مشارکت همگانی در سپهر جامعه و زمامداری: (فراتر از قومیت، شهروندسازی قومی)
۵۳	تمرکز کلیه دریافت‌های دولت در خزانه داری کل	دولت ملی برتر بر قومیت‌ها: فراتر از قومیت، دولت سازی
۵۴	شعبه‌های دیوان محاسبات کشور در مراکز استان‌ها با نظارت مجلس شورای اسلامی	دولت ملی برآور کننده امیال قومی: دولت سازی با تحکیم نگاهیانی از حریم قومی
۵۶	حاکمیت مطلق خدا بر جهان و حاکمیت انسان بر سرنوشت خویش به نمایندگی از خداوند و عدم توانایی هیچ کس در سلب حقوق الهی انسان	چیرگی حاکمیت الهی بر کلیه مفاهیم تفرقه ساز: محو شائبه تمایز قومی
۵۹	همه پرسی در مسائل بسیار مهم اقتصادی، سیاسی، اجتماعی و فرهنگی از مردم با تصویب مجلس شورای اسلامی	مشارکت مستقیم مردم و شخصیت بخشیدن به همگان: یکسان سازی حقوق قومی
۷۸	ممنوعیت هرگونه تغییر در خطوط مرزی کشور مگر در شرایط بسیار استثنایی	اهمیت مرز در دولت مدرن فراقومی: نگاهبانی از حریم قوم‌های مرز نشین
۱۰۰	پیشبرد سریع برنامه‌های گوناگون اجتماعی، اقتصادی، عمرانی، بهداشتی، فرهنگی، آموزشی و رفاهی از طریق همکاری همگانی مردم در همه جای ایران با توسل به شوراها	حضور و مشارکت همگانی مردم: پاسداشت حوزه قومیت‌ها با نگاهی خودگردان
۱۰۱	تشکیل شورای عالی استان‌ها برای ممانعت از تبعیض در برنامه‌های عمرانی و رفاهی استان‌ها	اهمیت دادن به قومیت‌ها: یکسان سازی حقوق قومی و ممانعت از تبعیض مرکز نشینان

۱۰۲	حق شورای عالی استان‌ها در تهیه طرح‌ها و احاله مستقیم یا غیرمستقیم آن به مجلس شورای اسلامی	اهمیت دادن به قومیت‌ها: آشناسازی مرکز نشینان با تقاضاهای قومیت‌ها
۱۰۳	الزام استانداران، فرمانداران و بخشداران به رعایت تصمیمات شوراها در حدود اختیارات قانونی	اهمیت دادن به قومیت‌ها: الزام مأموران دولت مرکزی به تبعیت از خواسته‌های قومی
۱۰۷	ولایت امر مسلمین توسط ولی فقیه و رهبر منتخب خبرگان ملت	برتری نماینده عالی رتبه فقه شیعی بر شئون کشور: (محل اعتراض برخی قومیت‌ها)
۱۱۵	ایرانی الاصل، تابع ایران، مؤمن و معتقد به مبانی جمهوری اسلامی و مذهب رسمی کشور بودن رئیس‌جمهور	اعتقاد به وجود تبعیض قومی - مذهبی (محل اعتراض شدید برخی قومیت‌ها)

جدول شماره ۲. نسبت‌سنجی اصول بررسی شده و منتخب قانون اساسی در مقیاس گروه - درصد

گروه‌های بررسی کننده اصول قانون اساسی	شماره اصول مورد بررسی و توجه نگارنده	درصد نسبت به کل اصول منتخب
گروه یک (اصول کلی و اهداف قانون اساسی)	۱، ۲، ۳، ۴، ۵، ۶، ۷، ۸، ۹، ۱۱، ۱۲	۳۰/۵ درصد
گروه دو (دین و تاریخ و زبان و خط و پرچم)	۱۵، ۱۶، ۱۹، ۲۰	۱۱/۱ درصد
گروه سه (حقوق ملت و نظارت عمومی)	۲۴، ۲۶، ۳۰، ۳۱، ۳۳، ۴۱، ۴۶	۲۲/۲ درصد
گروه چهار (قوه مقننه)	۴۸، ۵۱، ۵۳، ۵۴، ۵۶، ۵۹	۱۶/۶ درصد
گروه پنج (قوه مجریه)	۷۸، ۱۰۰، ۱۰۱، ۱۰۳، ۱۰۷	۱۶/۶ درصد
گروه شش (قوه قضائیه)	—	صفر
گروه هفت (اقتصادی و مالی)	۱۱۵	۲/۷ درصد

جدول شماره ۳. نسبت اعضای روحانی به غیرروحانی در گروه‌های هفت‌گانه بررسی اصول قانون اساسی

نام گروه	تعداد	روحانی	غیرروحانی
یک	۱۰	۶ نفر - ۶۰ درصد	۴ نفر - ۴۰ درصد
دو	۱۱	۷ نفر - ۶۳ درصد	۳ نفر - ۲۷ درصد
سه	۱۴	۱۰ نفر - ۷۱ درصد	۴ نفر - ۲۹ درصد
چهار	۱۰	۷ نفر - ۷۰ درصد	۳ نفر - ۳۰ درصد
پنج	۱۰	۷ نفر - ۷۰ درصد	۳ نفر - ۳۰ درصد
شش	۹	۸ نفر - ۸۸ درصد	۱ نفر - ۱۲ درصد
هفت	۸	۵ نفر - ۶۲/۵ درصد	۳ نفر - ۳۷/۵ درصد

جدول شماره ۴. قوم ترک

نام	حوزه انتخابیه	درصد آرا	محل تولد	عضویت در گروه مجلس خبرگان	سطح تحصیلات	محل تحصیل	کسوت
هادی باریک بین	زنجان	۵۴/۶	قزوین	حقوق ملت و نظارت عمومی	اجتهاد	نجف اشرف	روحانی
سید اسماعیل موسوی زنجانی	زنجان	۵۴	زنجان	قوه مقننه	اجتهاد	نجف اشرف	روحانی
میرزا محمدعلی انگجی	آذربایجان شرقی	۶۴/۵	تبریز	دین و تاریخ و زبان و پرچم	اجتهاد	ایران	روحانی
جعفر سبحانی	آذربایجان شرقی	۸۷/۵	تبریز	دین و تاریخ و زبان و پرچم	اجتهاد	ایران	روحانی
جعفر افروغ اشراقی	آذربایجان شرقی	۶۲/۳	تبریز	دین و تاریخ و زبان و پرچم	اجتهاد	نجف اشرف	روحانی
رحمت‌الله مقدم مراغه	آذربایجان شرقی	۵۱	تهران	قوه مقننه	لیسانس	فرانسه	غیرروحانی
ابوالفضل موسوی تبریزی	آذربایجان شرقی	۴۹/۶	تبریز	حقوق ملت و نظارت عمومی	خارج فقه و اصول در حد اجتهاد	ایران	روحانی
علی اکبر مشکینی	آذربایجان شرقی	۴۷/۹	مشکین شهر	اصول کلی و اهداف قانون اساسی	اجتهاد	ایران	روحانی
علی اکبر قرشی	آذربایجان غربی	۴۶/۸	بناب و مراغه	اصول کلی و اهداف قانون اساسی	خارج فقه و اصول	ایران	روحانی
محمد فوزی	آذربایجان غربی	۳۶/۱	ارومیه	دین و تاریخ و زبان و پرچم	خارج فقه و اصول	ایران	روحانی
عبدالرحمن قاسملو	آذربایجان غربی						

جدول شماره ۵. قوم کرد

نام	حوزه انتخابیه	درصد آرا	محل تولد	عضویت در گروه مجلس خبرگان	سطح تحصیلات	محل تحصیل	کسوت
علی اکبر قرشی	آذربایجان غربی	۴۶/۸	بناب (مراغه)	اصول کلی و اهداف قانون اساسی	خارج فقه و اصول	ایران	روحانی
محمد فوزی	آذربایجان غربی	۳۶/۱	ارومیه	دین و تاریخ و زبان و پرچم	خارج فقه و اصول	ایران	روحانی
عبدالرحمن قاسملو	آذربایجان غربی						
میراسدالله مدنی	همدان	۹۴/۲	تبریز	حقوق ملت و نظارت عمومی	اجتهاد	ایران	روحانی
سید کاظم اکرمی	همدان	۷۸/۲	همدان	دین و تاریخ و زبان و پرچم	فوق لیسانس	ایران	غیرروحانی
محمد یزدی	کرمانشاه	۴۶	اصفهان	قوه مقننه	اجتهاد	ایران	روحانی
سید موسی قهدریجانی	کرمانشاه	۳۴/۷	قهدریجان اصفهان	مسائل اقتصادی و امور مالی	خارج فقه و اصول	ایران	روحانی
جواد فاتحی	کردستان	۲۹/۳	همدان	مسائل اقتصادی و امور مالی	اجتهاد	ایران	روحانی
حسینعلی رحمانی	کردستان	۳۹	بیجار	حقوق ملت و نظارت عمومی	اجتهاد	ایران	روحانی

جدول شماره ۶. قوم لر

نام	حوزه	درصد آرا	محل تولد	عضویت در گروه مجلس خبرگان	تحصیلات	محل تحصیل	کسوت
سید احمد نوربخش	چهارمحال و بختیاری	۷۲/۹	شهرکرد	قوه مجریه	دکترت	خارج از کشور	غیرروحانی
عبدالرحمن حیدری	ایلام	۷۸/۹	ایلام	قوه قضائیه	اجتهاد	نجف اشرف	روحانی
محمدتقی بشارت	کهگیلویه و بویراحمد	۶۵/۴	دهقان شهرضا	حقوق ملت و نظارت عمومی	خارج فقه و اصول	ایران	روحانی
سید محمد باقر طباطبایی سلطانی	لرستان	۹۲/۷	بروجرد	قوه قضائیه	اجتهاد	نجف اشرف	روحانی
سید حسن طاهری خرم آبادی	لرستان	۹۴/۳	خرم آباد	قوه قضائیه	خارج فقه و اصول	ایران	روحانی

جدول شماره ۷. قوم ترکمن

نام	حوزه انتخابیه	درصد آرا	محل تولد	عضویت در گروه مجلس خبرگان	سطح تحصیلات	محل تحصیل	کسوت
علی قائمی امیری	مازندران	۳۱/۳	بابل	حقوق ملت و نظارت عمومی	سطح دکترا	ایران، فرانسه مصر، سوریه عربستان	غیرروحانی
عبدالله جوادی آملی	مازندران	۶۰/۱	آمل	اصول کلی و اهداف قانون اساسی	اجتهاد	ایران	روحانی
سید جعفر کریمی دیوکلاهی	مازندران	۴۷/۱	بابل	حقوق ملت و نظارت عمومی	اجتهاد	نجف اشرف	روحانی
حبیب‌الله طاهری گرگانی	مازندران	۴۵/۵	گرگان	قوه مجریه	اجتهاد	ایران	روحانی
سید عبدالکریم هاشمی نژاد	مازندران	۷۱/۶	بهشهر	قوه مقننه	اجتهاد	نجف اشرف	روحانی

جدول شماره ۸. قوم عرب

نام	حوزه انتخابیه	درصد آرا	محل تولد	عضویت در گروه مجلس خبرگان	سطح تحصیلات	محل تحصیل	کسوت
محمد رشیدیان	خوزستان	۱۵/۶	بهبهان	قوه مقننه	لیسانس	ایران	غیر روحانی
محمد کرمی	خوزستان	۲۲/۷	نجف اشرف	قوه مجریه	اجتهاد	نجف اشرف	روحانی
سید محمد کیاوش	خوزستان	۲۳/۵	زنجان	دین و تاریخ و زبان و پرچم	مقدمات و لیسانس	ایران	غیر روحانی
سید محمدعلی موسوی جزایری	خوزستان	۱۷/۸	شوشتر	مسائل اقتصادی و امور مالی	اجتهاد	نجف اشرف	روحانی

جدول شماره ۹. قوم بلوچ

نام	حوزه انتخابیه	درصد آرا	محل تولد	عضویت در گروه مجلس خبرگان	تحصیلات	محل تحصیل	کسوت
حمیدالله میرمادزهی	سیستان و بلوچستان	۶۹/۲ درصد	سراوان	قوه قضائیه	فوق لیسانس	ایران	غیرروحانی
عبدالعزیز ملازاده	سیستان و بلوچستان	۷۳/۲	ایران شهر	دین و تاریخ و زبان و پرچم	در حد افتاء هندوستان	روحانی	روحانی

مقایسه چهار عامل در بررسی خصوصیات خبرگان قانون اساسی

جدول شماره ۱۰. منتخب مفروض و احتمالی قومیت‌ها

قوم ترک	قوم کرد	قوم لر	قوم عرب	قوم ترکمن	قوم بلوچ
۱. اجتهاد: ۶۰ درصد ۲. خارج فقه و اصول: ۳۰ درصد ۳. لیسانس: ۱۰ درصد	۱. اجتهاد: ۵۰ درصد ۲. خارج فقه و اصول: ۳۷/۵ درصد ۳. فوق لیسانس: ۱۲/۵ درصد	۱. اجتهاد: ۴۰ درصد ۲. خارج فقه و اصول: ۴۰ درصد ۳. دکترا: ۲۰ درصد	۱. لیسانس: ۵۰ درصد ۲. اجتهاد: ۵۰ درصد	۱. اجتهاد: ۵۰ درصد ۲. دکترا: ۲۰ درصد	۱. افتاء: ۵۰ درصد ۲. فوق لیسانس: ۵۰ درصد
۱. زنجان: ۲۰ درصد ۲. آذربایجان شرقی: ۶۰ درصد ۳. آذربایجان غربی: ۲۰ درصد	۱. آذربایجان غربی: ۲۵ درصد ۲. همدان: ۲۵ درصد ۳. کرمانشاه: ۲۵ درصد ۴. کردستان: ۲۵ درصد	۱. چهارمحال و بختیاری: ۲۰ درصد ۲. ایلام: ۲۰ درصد ۳. کهگیلویه و بویراحمد: ۲۰ درصد ۴. لرستان: ۴۰ درصد	خوزستان: ۱۰۰ درصد	مازندران: ۱۰۰ درصد	سیستان و بلوچستان: ۱۰۰ درصد
۱. روحانی: ۹۰ درصد ۲. غیرروحانی: ۱۰ درصد	۱. روحانی: ۸۷/۵ درصد ۲. غیرروحانی: ۱۲/۵ درصد	۱. روحانی: ۸۰ درصد ۲. غیرروحانی: ۲۰ درصد	۱. روحانی: ۵۰ درصد ۲. غیرروحانی: ۵۰ درصد	۱. روحانی: ۸۰ درصد ۲. غیرروحانی: ۲۰ درصد	۱. روحانی: ۵۰ درصد ۲. غیرروحانی: ۵۰ درصد
میانگین آرا	۵۵/۴ درصد	۵۰/۵ درصد	۸۰/۸ درصد	۱۹/۹ درصد	۵۱/۱ درصد

جدول شماره ۱۱. میزان حضور یک قوم در گروه‌های هفت‌گانه بررسی قانون اساسی

ردیف	گروه اصول کلی	گروه حقوق ملت	گروه دین و تاریخ	گروه قوه مقننه	گروه قوه مجریه	گروه قوه قضائیه	گروه امور اقتصادی و مالی
۱	۲ نفر، ۵۰ درصد	۲ نفر، ۲۸/۵ درصد	۴ نفر، ۵۰ درصد	۲ نفر، ۴۰ درصد	۰،۰	۰،۰	۰،۰
۲	۰،۰	۱ نفر، ۱۴/۲۵ درصد	۰،۰	۰،۰	۱ نفر، ۳۳/۳ درصد	۳ نفر، ۷۵ درصد	۰،۰
۳	۰،۰	۰،۰	۱ نفر، ۱۲/۵ درصد	۰،۰	۰،۰	۱ نفر، ۲۵ درصد	۰،۰
۴	۰،۰	۰،۰	۱ نفر، ۱۲/۵ درصد	۱ نفر، ۲۰ درصد	۱ نفر، ۳۳/۳ درصد	۰،۰	۱ نفر، ۳۳/۳ درصد
۵	۱ نفر، ۲۵ درصد	۲ نفر، ۲۸/۵ درصد	۲ نفر، ۲۵ درصد	۱ نفر، ۲۰ درصد	۰،۰	۰،۰	۲ نفر، ۶۶/۶ درصد
۶	۱ نفر، ۲۵ درصد	۲ نفر، ۲۸/۵ درصد	۰،۰	۱ نفر، ۲۰ درصد	۱ نفر، ۳۳/۳ درصد	۰،۰	۰،۰

جدول شماره ۱۲. مقایسه تعداد حضور خیرگان - قوم در گروه‌های هفت‌گانه بررسی اصول قانون اساسی

گروه	نعداد	ترک	لر	کرد	بلوچ	ترکمن	عرب	قومی	غیرقومی
۱	۱۰ نفر	۲ نفر، ۲۰ درصد	-	یک نفر، ۱۰ درصد	-	یک نفر، ۱۰ درصد	-	۴۰ درصد	۶۰ درصد
۲	۱۱ نفر	۴ نفر، ۳۶ درصد	-	۲ نفر، ۱۸ درصد	۱ نفر، ۹ درصد	-	۱ نفر، ۹ درصد	۷۲ درصد	۲۸ درصد
۳	۱۴ نفر	۲ نفر، ۱۴ درصد	۱ نفر، ۷ درصد	۲ نفر، ۱۴ درصد	-	۲ نفر، ۱۴ درصد	-	۴۹ درصد	۵۱ درصد
۴	۱۰ نفر	۲ نفر، ۲۰ درصد	-	۱ نفر، ۱۰ درصد	-	۱ نفر، ۱۰ درصد	۱ نفر، ۱۰ درصد	۵۰ درصد	۵۰ درصد
۵	۱۰ نفر	-	۱ نفر، ۱۰ درصد	-	-	۱ نفر، ۱۰ درصد	۱ نفر، ۱۰ درصد	۳۰ درصد	۷۰ درصد
۶	۹ نفر	-	۳ نفر، ۳۳ درصد	-	۱ نفر، ۱۱ درصد	-	-	۴۴ درصد	۵۶ درصد
۷	۸ نفر	-	-	۲ نفر، ۲۵ درصد	-	-	۱ نفر، ۱۲/۵ درصد	۳۷/۵ درصد	۶۲/۵ درصد

جدول شماره ۱۳. توزیع تعداد خبرگان - قوم در میان گروه‌های هفت‌گانه

قوم	گروه اصول کلی	گروه حقوق ملت	گروه دین و تاریخ	گروه قوه مقننه	گروه قوه مجریه	گروه قوه قضائیه	گروه امور اقتصادی
ترک	۲ نفر، ۲۰ درصد	۲ نفر، ۲۰ درصد	۴ نفر، ۴۰ درصد	۲ نفر، ۲۰ درصد	—	—	—
لر	—	۱ نفر، ۲۰ درصد	—	—	۱ نفر، ۲۰ درصد	۳ نفر، ۶۰ درصد	—
بلوچ	—	—	۱ نفر، ۵۰ درصد	—	—	۱ نفر، ۵۰ درصد	—
عرب	—	—	۱ نفر، ۲۵ درصد	۱ نفر، ۲۵ درصد	۱ نفر، ۲۵ درصد	—	۱ نفر، ۲۵ درصد
کرد	۱ نفر، ۱۲/۵ درصد	۲ نفر، ۲۵ درصد	۲ نفر، ۲۵ درصد	۱ نفر، ۱۲/۵ درصد	—	—	۲ نفر، ۲۵ درصد
ترکمن	۱ نفر، ۲۰ درصد	۲ نفر، ۴۰ درصد	—	۱ نفر، ۲۰ درصد	۱ نفر، ۲۰ درصد	—	—

جدول شماره ۱۴. مجموع فعالیت خبرگان - قوم ترک در مجلس خبرگان قانون اساسی (اصول گزینش شده)

نام اعضا	نطق‌ها و بیانات	در مورد پیش‌نویس	توضیح، پیشنهاد، سؤال و تذکر در مورد اصول قانون اساسی	صحبت در موافقت	صحبت در مخالفت
هادی باریک‌بین	—	—	۱ مورد	—	—
سید اسماعیل موسوی زنجانی	—	—	—	—	—
محمدعلی انگجی	۱ مورد	—	—	—	—
جعفر سبحانی	۲ مورد	—	۱۳ مورد	۱ مورد	۳ مورد
جعفر اشراقی	—	—	۴ مورد	—	—
رحمت‌الله مقدم مراغه	۲ مورد	۲ مورد	۶ مورد	—	۶ مورد

ابوالفضل موسوی تبریزی	۲ مورد	۱ مورد	۷ مورد	۱ مورد	—
علی اکبر مشکینی	—	—	۵ مورد	—	—
علی اکبر قرشی	—	۱ مورد	۸ مورد	۱ مورد	۱ مورد
محمد فوزی	۱ مورد	—	۴ مورد	—	۲ مورد
عبدالرحمن قاسملو	—	—	—	—	—

جدول شماره ۱۵. مجموع فعالیت خبرگان - قوم کرد در مجلس خبرگان قانون اساسی (اصول گزینش شده)

اعضا	نطق ها و بیانات	در مورد پیش نویس	توضیح، پیشنهاد، سؤال و تذکر در مورد اصول	صحبت در موافقت	صحبت در مخالفت
محمد یزدی	—	—	۵ مورد	۲ مورد	—
علی اکبر قرشی	—	۱ مورد	۸ مورد	۱ مورد	۱ مورد
سید کاظم اکرمی	۱ مورد	۱ مورد	۳ مورد	—	—
میراسدالله مدنی	—	—	۳ مورد	—	—
جواد فاتحی	۲ مورد	۱ مورد	۱۲ مورد	۱ مورد	۳ مورد
سید موسی موسوی	۱ مورد	—	۲ مورد	—	—
حسینعلی رحمانی	—	۱ مورد	۸ مورد	—	۱ مورد
محمد فوزی	۱ مورد	—	۴ مورد	۲ مورد	—
عبدالرحمن قاسملو	—	—	—	—	—

جدول شماره ۱۶. مجموع فعالیت خبرگان - قوم لر در مجلس خبرگان قانون اساسی (اصول گزینش شده)

اعضا	نطق‌ها و بیانات	در مورد پیش‌نویس	توضیح، پیشنهاد، سؤال و تذکر در مورد اصول قانون اساسی	صحبت در موافقت	صحبت در مخالفت
سید احمد نوربخش	۱ مورد	-	۶ مورد	۱ مورد	-
عبدالرحمن حیدری	-	۱ مورد	۳ مورد	۱ مورد	-
محمدتقی بشارت	۱ مورد	-	۶ مورد	-	-
سید محمدباقر طباطبایی سلطانی	-	-	۱ مورد	-	-
سید حسن طاهری خرم‌آبادی	-	۱ مورد	۲ مورد	۱ مورد	-

جدول شماره ۱۷.

مجموع فعالیت خبرگان - قوم ترکمن در مجلس خبرگان قانون اساسی (اصول گزینش شده)

اعضا	نطق‌ها و بیانات	در مورد پیش‌نویس	توضیح، پیشنهاد، سؤال و تذکر در مورد اصول قانون اساسی	صحبت در موافقت	صحبت در مخالفت
علی قائمی	۱ مورد	-	۵ مورد	-	-
عبدالله جوادی آملی	-	-	۷ مورد	-	-
سید جعفر کریمی	-	-	۱ مورد	-	-
حبیب‌الله طاهری	۱ مورد	-	۲ مورد	-	۱ مورد
عبدالکریم هاشمی‌نژاد	۳ مورد	-	۱۰ مورد	۱ مورد	۲ مورد

جدول شماره ۱۸. مجموع فعالیت خبرگان - قوم عرب در مجلس خبرگان قانون اساسی (اصول گزینش شده)

اعضا	نطق‌ها و بیانات	در مورد پیش‌نویس	توضیح، پیشنهاد، سؤال و تذکر در مورد اصول قانون اساسی	صحبت در موافقت	صحبت در مخالفت
محمد رشیدیان	۱ مورد	۱ مورد	۹ مورد	۱ مورد	—
محمد کرمی	۱ مورد	۱ مورد	۶ مورد	—	—
محمد کیاوش	۴ مورد	۱ مورد	۱۲ مورد	—	۱ مورد
محمدعلی موسوی	—	۱ مورد	۹ مورد	—	۲ مورد

جدول شماره ۱۹. مجموع فعالیت خبرگان - قوم بلوچ در مجلس خبرگان قانون اساسی (اصول گزینش شده)

اعضا	نطق‌ها و بیانات	در مورد پیش‌نویس	توضیح، پیشنهاد، سؤال و تذکر در مورد اصول قانون اساسی	صحبت در موافقت	صحبت در مخالفت
حمیدالله میرمراذهی	۱ مورد	—	۵ مورد	۱ مورد	۳ مورد
عبدالغزیز ملازاده	۱ مورد	—	۳ مورد	۱ مورد	۱ مورد

جدول شماره ۲۰. مقایسه مجموع موارد فعالیت خبرگان متناسب به قومیت‌ها در مجلس خبرگان قانون اساسی

قوم	تعداد در مجلس خبرگان	مجموع موارد فعالیت	مجموع نطق‌ها	مجموع موارد در مورد پیش‌نویس	مجموع موارد توضیح، پیشنهاد، سؤال و تذکر	مجموع موارد صحبت در موافقت	مجموع موارد صحبت در مخالفت	درصد فعالیت نسبت به کل
ترک	۱۰ نفر	۷۵	۸	۴	۴۸	۵	۱۰	۲۸/۳
لر	۵ نفر	۲۵	۲	۲	۱۸	۳	۰	۹/۴
عرب	۴ نفر	۵۰	۶	۴	۳۶	۱	۳	۱۸/۸
بلوچ	۲ نفر	۱۶	۲	۰	۸	۲	۴	۶
کرد	۸ نفر	۶۵	۵	۴	۴۵	۶	۵	۲۴/۵
ترکمن	۵ نفر	۳۴	۵	۰	۲۵	۱	۳	۱۲/۸

جدول شماره ۲۱. جدول مجموع آرای موافق و مخالف مربوط به ۳۶ اصل گزینش شده قانون اساسی

شماره اصل	تعداد رأی دهندگان	مجموع آرا	موافق	ممتنع	مخالف	درصد آرای موافق نسبت به کل آرای
۱	۷۰	۷۰	۶۴	۳	۳	۹۱/۴
۲	۶۵	۶۶	۶۱	۴	۳	۹۳/۸
۳	۶۸	۶۸	۶۲	۴	۲	۹۱/۱
۴	۶۹	۶۹	۵۶	۶	۷	۸۱/۱
۵	۶۵	۶۵	۵۳	۴	۸	۸۱/۵
۶	۶۰	۶۰	۵۴	۳	۳	۹۰
۷	۵۷	۵۷	۵۱	۴	۲	۸۹/۴
۸	۵۵	۵۵	۵۰	۲	۳	۹۰/۹
۹	۵۸	۵۸	۵۶	۰	۲	۹۶/۵
۱۱	۶۴	۶۴	۶۰	۲	۲	۹۳/۷
۱۲	۵۷	۵۷	۵۲	۳	۲	۹۱/۲
۱۵	۶۷	۶۷	۶۲	۵	۰	۹۲/۵
۱۶	۶۵	۶۵	۵۷	۴	۴	۸۷/۶
۱۹	۶۶	۶۶	۵۷	۷	۲	۸۶/۳
۲۰	۶۷	۶۸	۵۸	۵	۴	۸۶/۵
۲۴	۵۷	۵۷	۵۱	۴	۲	۸۹/۴
۲۶	۶۶	۶۸	۵۰	۹	۷	۷۵/۷
۳۰	۶۲	۶۲	۵۵	۵	۲	۸۸/۷
۳۱	۶۴	۶۵	۵۸	۵	۱	۹۰/۶
۳۳	۶۱	۶۱	۶۱	۰	۰	۱۰۰
۴۱	۶۳	۶۳	۵۳	۹	۱	۸۴/۱
۴۳	۶۴	۶۴	۶۱	۱	۲	۹۵/۳
۴۶	۶۲	۶۲	۵۷	۵	۰	۹۱/۹
۴۸	۶۳	۶۳	۵۹	۴	۰	۹۳/۶
۵۱	۵۲	۵۲	۴۹	۳	۰	۹۴/۲
۵۳	۵۶	۵۶	۵۶	۰	۰	۱۰۰
۵۴	۵۵	۵۵	۵۱	۴	۰	۹۲/۷
۵۶	۶۶	۶۶	۵۱	۹	۶	۷۷/۲

۹۰	۱	۵	۵۴	۶۰	۶۰	۵۹
۹۴/۷	۲	۱	۵۴	۵۷	۵۷	۷۸
۹۲/۱	۲	۳	۵۹	۶۴	۶۴	۱۰۰
۹۶/۸	۱	۱	۶۲	۶۴	۶۴	۱۰۱
۹۵/۳	۲	۱	۶۱	۶۴	۶۴	۱۰۲
۸۷/۳	۱	۷	۵۵	۶۵	۶۳	۱۰۳
۸۶/۷	۳	۶	۵۹	۶۸	۶۸	۱۰۷
۸۶/۶	۴	۴	۵۲	۶۰	۶۰	۱۱۵

جدول شماره ۲۲. تنش‌ها و اعتراض‌های قومی پس از پیروزی انقلاب اسلامی

قوم	اعتراض و درخواست	وضعیت بحران
کردها	خواستار مجلس مؤسسان ۵۰۰ نفره نه خبرگان ۷۳ نفره، عدم رسمیت مذهب شیعه، عدم حاکمیت ولایت فقیه، عدم پیش‌بینی استقرار نظام حکومتی متمرکز، تثبیت حقوق کردها و دیگر گروه‌های قومی، تدقیق حوزه و حیطة کار شوراها، تأمین حق سرنوشت قوم کرد به صورت فدراتیو در چهارچوب کشور ایران	قوم‌گرا و بحرانی
ترک‌ها	تشکیل مجلس مؤسسان ۵۰۰ نفره، حل تضاد میان اصل ۶، ۵۶ و ۱۱۰ قانون اساسی، استناد به تناقض موجود میان اصول ۵۶، ۵۷، ۵۸ و ۵۹ با اصل ۱۱۰ قانون اساسی	قومی نبود ولی درگیری نخبه با نخبه تلقی می‌شد.
بلوچ‌ها	اعتراض به رسمیت مذهب شیعه، اعتراض به شیعه بودن رئیس‌جمهور، تقاضای رسمیت دین اسلام، عدم ذکر مذهب خاص در قانون اساسی	قومی بود و در بستر پیوستگی‌ها و وابستگی‌های ایلی و قبیله‌ای
عرب‌ها	اعتراض به رسمیت زبان فارسی، اعتراض به سکوت متن قانون اساسی در مورد اعطای حق خودمختاری، تقاضای به رسمیت شناختن کامل حقوق اقلیت عرب‌زبان، اعلام غیرقانونی بودن مجلس خبرگان	بحران قومی نبود
ترکمن‌ها	خواستار رسمیت دین اسلام نه مذهب شیعه، داشتن اختیار و مسئولیت در امور محلی	بحران قومی نبود

جدول شماره ۲۳. اسامی و قومیت افرادی که عدم تطابق قومی در آنها به چشم می‌خورد

نام افراد	حوزه انتخابیه	متولد	قومیت احتمالی	منتخب استان... با قومیت
محمدتقی بشارت	کهگیلویه	شهرضا، اصفهان	فارس	لر
ابوالحسن بنی صدر	تهران	همدان، همدان	کرد	فارس
ابوالقاسم خزعلی	سمنان	بروجرد، لرستان	لر	فارس
سید محمد کیاش	خوزستان	زنجان، زنجان	ترک	عرب
میراسدالله مدنی	همدان	تبریز، آذربایجان شرقی	ترک	کرد
مقدم مراغه‌ای	آذربایجان شرقی	تهران، تهران	فارس	ترک
موسوی اردبیلی	تهران	اردبیل، آذربایجان شرقی	ترک	فارس
موسوی قهدریجانی	کرمانشاهان	قهدریجان، اصفهان	فارس	کرد
محمد یزدی	کرمانشاهان	اصفهان	فارس	کرد

جدول شماره ۲۴.

گروه قومی	جمعیت (میلیون نفر)	حوزه سکونت	همسایگان	آرایش جمعیتی	مذهب	وضعیت اقتصادی	عامل فعالیت	محور اصلی گرایش سیاسی	میزان فعالیت گسست
ترک	۲۵	اردبیل، آذربایجان غربی و شرقی	ترکیه، جمهوری آذربایجان	پراکنده	شیعه	نسبتاً خوب	زبان	خودمختاری، استقلال	کم
کرد	۴-۵	کردستان، شمال خراسان، کرمانشاه، همدان، آذربایجان غربی	عراق، ترکیه	نیمه متمرکز	سنی	متوسط به پایین	دین - زبان	استقلال طلبانه	متوسط
عرب	۱	خوزستان	عراق	متمرکز	شیعه	متوسط	زبان - نژاد	ناسیونالیسم	کم
لر	۳-۴	لرستان، کهگیلویه بویراحمد، ایلام، چهارمحال و بختیاری	عراق	نیمه متمرکز	شیعه	پایین	-	خودمختاری قبیله‌ای	خیلی کم
بلوچ	۲	سیستان و بلوچستان	پاکستان، افغانستان	متمرکز	سنی	خیلی پایین	دین - اقتصاد	استقلال طلبی	متوسط
ترکمن	۱	مازندران	ترکمنستان	متمرکز	سنی	متوسط	زبان - دین	استقلال طلبی	خیلی کم

هادی باریک‌بین (ترک)

اصل	محتوا و مضمون	بهره
۱۱۵	اصلاح عبارت و بیان ابهام	بی‌ارتباط با مسائل قومی

سید اسماعیل موسوی زنجانی (ترک)

بدون هرگونه فعالیت و اظهارنظر در مورد قومیت‌ها و اصول گوناگون گزینش‌شده مرتبط با آن

محمدعلی انگجی (ترک)

اصل	محتوا و مضمون	بهره
نطق	ناراحتی از بابت ترور آیت‌الله قاضی طباطبایی	بی‌ارتباط با مسائل قومی

جعفر سبحانی (ترک)

اصل	محتوا و مضمون	بهره
نطق	ولایت فقیه پذیرفتنی است + تأکید بر نوشتن قانون اساسی به شکل مطلوب	اسلامی + فراقومی
نطق	تعریف و تمجید از اسلامی و متخصص بودن خبرگان	اسلامی + فراقومی
۲	اجتهاد انقلابی و غیرانقلابی یعنی چه؟ اصول اعتقادی را هم نیاوریم.	اسلامی + فراقومی
۴	تذکر در باب تفاوت قوانین و مقررات	بی‌ارتباط
۶	ذکر بر طبق ضوابط اسلامی برای شوراها ضروری است.	اسلامی + فراقومی
۹	تعارض محترم بودن همزمان مطلق آزادی و مطلق استقلال	فراقومی
۱۲	نباید در اصل ۴ بنویسیم مطابق با مذهب رسمی کشور باشد.	اسلامی + فراقومی
۲۴	ضاله و مضله هم باشد.	اسلامی + فراقومی
۲۶	اصلاح عبارت	بی‌ارتباط
۳۰	باید اول بگوییم حق ملت است.	فراقومی
۴۳	اصلاح عبارت	بی‌ارتباط
۴۳	زمینه را باید درست کرد و میان بیکار و غیربیکار باید تفاوت قائل بود.	فراقومی
۵۶	تأکید بر سازگاری ولایت فقیه با حاکمیت ملی	اسلامی + فراقومی
۷۸	تعیین حدود با تمامیت ارضی منافات دارد.	فراقومی
۱۰۰	شوراها برای بهره‌گیری از افکار مردم و واگذاری کار مردم به مردم است.	فراقومی
۱۰۱	اصلاح عبارت	بی‌ارتباط
۱۰۷	فقیه عادل حافظ آزادی است.	اسلامی + فراقومی
۱۱۵	یکسان‌سازی اصول ۱۱۵ و ۱۱۶	فراقومی
۱۱۵	مصونیت در اسلام ریشه صحیحی ندارد حتی برای رئیس‌جمهور	اسلامی + فراقومی

جعفر اشراقی (ترک)

اصل	محتوا و مضمون	بهره
۱۶	زبان عربی و قرآن هر دو باید قید شود.	اسلامی و فراقومی
۳۱	آیا خانه را دولت مجانی می‌دهد یا وسیله و زمینه‌اش را آماده می‌کند؟	فراقومی
۴۳	اگر ابهام‌گویی باشد مانع کار و توسعه می‌شود.	فراقومی
۱۰۷	آیا احکام سایر فقها نافذ است؟	اسلامی و فراقومی

رحمت‌الله مقدم مراغه‌ای (ترک)

اصل	محتوا و مضمون	بهره
نطق	—	بی‌ارتباط
نطق	در مورد آیت‌الله شریعتمداری	بی‌ارتباط
در باب پیش‌نویس	جای بعضی اقشار در مجلس خبرگان خالی است.	قوم‌گرا
در باب پیش‌نویس	پیشنهاد تشکیل مجلس اقوام یا خلق‌ها	کاملاً قوم‌گرایانه
۲	اصول را مبهم ننویسیم.	فراقومی
۳	عجله نباید باشد.	فراقومی
۴	زائد است چون گفته‌ایم مجلس نمی‌تواند قوانین مخالف اسلام تصویب کند.	فراقومی
۵	اسلام نباید در انحصار طبقه خاص یا فقها باشد.	فراقومی و مساوات‌جو
۲۴	فقط آزادی قید شود. صفت و قیود اسلامی به قانون عادی احاله گردد.	فراقومی
۳۰	کلمه «حرفه‌ای» قید شود تا بیکاران مدعی نشوند.	فراقومی
۴۳	اصلاح عبارت	بی‌ارتباط
۵۴	دیوان محاسبات نباید کاملاً تحت نظارت مجلس باشد.	فراقومی
۵۶	مفهوم جمهوری اسلامی و تعیین سرنوشت و حاکمیت ملی مبهم و شک‌آلودند.	فراقومی
۵۹	با این ترکیب ضرورتی ندارد.	فراقومی
۱۰۰	فرصت و اختیار به ایالات بدهیم.	قوم‌گرایانه
۱۰۷	مبهم است و حدود اختیارات رهبر معلوم نیست.	فراقومی
نطق	محکومیت ترور قاضی طباطبایی	بی‌ارتباط

ابوالفضل موسوی تبریزی (ترک)

اصل	محتوا و مضمون	بهره
نطق	تبریک فتح سفارت امریکا	بی‌ارتباط
در مورد پیش‌نویس	ولایت فقیه و اسلام حضورشان در قانون اساسی حتمی و قاطع باشد. اختیارات رئیس‌جمهور زیاد نباشد.	اسلامی و فراقومی
۲	اصول دین قید شود.	اسلامی و فراقومی
۳	استقلال روحانیت شیعه را نگیریم و به دولت بدهیم.	اسلامی و فراقومی
۹	تصحیح محتوا و عبارت‌ها	بی‌ارتباط
۲۰	برخی حقوق در شرع به زنان داده نشده است. (عدم تساوی)	فراقومی و اسلامی
۲۴	قید کتب ضاله	اسلامی و فراقومی
۲۶	محدودیت احزاب را اسلام و خداوند گفته‌اند.	اسلامی و فراقومی
۴۳	همه باید زمینه کار کردن را داشته باشند.	فراقومی
۵۹	مجلس شورای ملی کافی است؛ همه‌پرسی نمی‌خواهد.	فراقومی

علی‌اکبر مشکینی (ترک)

اصل	محتوا و مضمون	بهره
۸	آیه دیگری نوشته شود.	اسلامی و فراقومی
۱۲	آیه اعتصام هم خوب است «واعتصموا لله»	اسلامی و فراقومی
۲۰	اصلاح عبارت به‌طور عادلانه در برابر قانون	فراقومی
۴۳	درمان و همسر اضافه شود.	بی‌ارتباط
۵۹	فرهنگی اضافه شود.	فراقومی

علی اکبر قرشی (ترک، کرد)

بهره	محتوا و مضمون	اصل
اسلامی و فراقومی	ذکر حتمی ولایت فقیه. حقوق اقلیت‌ها محترم باشد مگر بخواهند توطئه کنند. امر به معروف و نهی از منکر صاحب وزارتخانه باشد.	پیش‌نویس
فراقومی	نارسایی دارد. همه مفاهیم کنار هم آمده‌اند.	۲
اسلامی و فراقومی	دولت برای عالمگیر کردن اسلام کوشش کند.	۱۱
اسلامی و فراقومی	نه فقط عربی بلکه قرآن در تمامی سطوح تدریس شود.	۱۶
فراقومی	فیود این اصل موجب خفقان است.	۲۴
فراقومی	آزادی بیان به مخالفان اسلام بدهیم.	۲۴
فراقومی	تکمیل و تصحیح امکانات برای پیاده شدن این اصل را فراهم کند.	۳۱
فراقومی	کنز اضافه شود. رسا نیست. هر کس باید آزاد باشد.	۴۳
بی‌ارتباط	اصلاح واژه	۵۳
با نگاهی به قومیت‌ها	منظور از سلسله‌مراتب چیست؟	۱۰۰
بی‌ارتباط	اصلاح عبارت	۱۱۵

محمد فوزی (ترک، کرد)

بهره	محتوا و مضمون	اصل
اسلامی و معنایابی قوم در سایه اسلام	انقلاب اسلامی است مجلس خبرگان هم باید اسلامی باشد. توجه بیشتر دولت به کردستان.	نطق
اسلامی و فراقومی	فقیه جامع شرایط نه جامع‌الشرایط	۴
اسلامی و فراقومی	اصلاح عبارت (برابر موازین فقهی)	۴۳
بی‌ارتباط	اصلاح عبارت	۴۳
اسلامی و فراقومی	حق خداوند، هم به ملت هم به فقها داده شده است. فقها حق مستقل و ملت هم حق مستقل دارند.	۵۶
حامی قومیت‌ها	مستقیم و نه از طریق دولت، شورای عالی استان‌ها بتواند به مجلس طرح بدهد.	۱۰۲
اسلامی و فراقومی	مردم خود به تنهایی نمی‌توانند فقها را تشخیص بدهند باید با معرفی روحانیت و علما باشد.	۱۰۷

میراسدالله مدنی (کرد)

اصل	محتوا و مضمون	بهره
۱۹	اگر قومی و مردمی از لبنان و سوریه هم آمدند شامل این اصل می‌شوند یا خیر؟ «مردم ایران از هر قوم و قبیله»	ابهام در معنی قومیت وطن‌گرا
۳۰	آزاد بودن تأسیس مدارس ملی	فراقومی
۱۰۷	اصلاح عبارت «پایان دادن به حکومت خودکامه»	فراقومی

سید کاظم اکرمی (کرد)

اصل	محتوا و مضمون	بهره
نطق	چرا نباید ولایت فقیه در قانون اساسی باشد؟	اسلامی و فراقومی
پیش‌نویس	کیان اسلام و سیاست خارجی کاملاً مستقل و نقش قدرتمند فقها کاملاً حفظ و بیان شود.	اسلامی و فراقومی
۴	مقررات می‌تواند مخالف با موازین اسلامی باشد اگر فقط کلمه قوانین را بیاوریم؟	اسلامی و فراقومی
۲۴	اشکال در عبارت	بی‌ارتباط
۴۳	منظور از زور چیست؟ نظامی، سیاسی، اقتصادی؟	بی‌ارتباط

محمد یزدی (کرد)

اصل	محتوا و مضمون	بهره
۲	کلمات دقیق‌تر بیاید. شامل و جامع پایه‌های اسلامی باشد.	اسلامی و فراقومی
۲۶	اگر حزب کمونیست موجب گمراهی شود باز هم آزاد است؟	بی‌ارتباط
۳۱	عدم تعیین درست تکلیف دولت در تأمین مسکن	فراقومی
۴۳	دولت خیلی نباید بزرگ شود. برنامه اقتصادی دولت با اقتصاد اسلامی متفاوت است. آیا تأمین به‌صورت تملیک است که دولت می‌تواند به استان‌ها بدهد؟	فراقومی
۵۶	مردم دین را پذیرفته و خودشان را محدود کرده‌اند. (یکسانی حاکمیت الهی و مردمی)	اسلامی و فراقومی
۵۹	دوسوم حذف شود.	فراقومی
۱۰۷	عدم تعارض میان نصب ذاتی فقیه و انتخاب او توسط مردم	اسلامی و فراقومی

سید موسی موسوی قه‌دریجانی (کرد)

اصل	محتوا و مضمون	بهره
نطق	قانون نباید ایدئال بلکه باید پیاده‌شدنی باشد. قانون اساسی نباید دنبال محدودسازی باشد بلکه باید قاطع باشد. شوراها مردم را در برنامه‌ریزی دخالت بدهند.	فراقومی و حامی حقوق قومی در سایه استقلال کشور
۶	شوراها حتماً در تمام سطوح باشند. شوراها می‌توانند مانع بروز بحران‌هایی مانند سندج شوند.	حامی حقوق قومی و توجه به تمامیت ارضی کشور
۴۳	باید کارگران هم بتوانند تفریحات سالم انجام دهند.	فراقومی

جواد فاتحی (کرد)

اصل	محتوا و مضمون	بهره
نطق	قدرت باید دست فقهای صالح و شجاع باشد.	اسلامی و فراقومی
پیش‌نویس	قانون اساسی باید کاملاً اسلامی و انقلابی باشد.	اسلامی و فراقومی
۱	برای ثبت در تاریخ بنویسیم ۲۲ میلیون نفر رأی مثبت داده‌اند.	فراقومی
۲	از ائمه اطهار هم اسم برده شود.	اسلامی و فراقومی
۳	عدل باید در جامعه تحقق پیدا کند.	اسلامی و فراقومی
۳	اهمیت زیاد عدل	اسلامی و فراقومی
۴	مهم‌ترین اصل قانون اساسی است. حکومت این اصل بر تمامی اصول قانون اساسی قید شود.	اسلامی و فراقومی
۸	وزارتی شدن امر به معروف و نهی از منکر هرج‌ومرج می‌آورد.	فراقومی
۹	تنافی جملات هنوز باقی است.	فراقومی
۲۰	تساوی زن و مرد درست نیست.	فراقومی و اسلامی
۲۴	محدودکننده آزادی نباشیم اما توطئه‌گری و فساد را ممنوع کنیم.	فراقومی
۲۶	اصلاً در اسلام تشکیل حزب اجازه داده نشده است.	اسلامی و فراقومی
۵۳	تفاوت واژگان دریافت و امانات	فراقومی
۵۴	دیوان محاسبات باید زیر نظر دولت، مجلس و شورای عالی قضایی باشد.	فراقومی
۵۶	تأکید بر آزادی انسان در تصمیم و تعیین سرنوشت	فراقومی
۵۹	همه‌پرسی باید با اجازه و تقاضای رهبر باشد.	فراقومی و اسلامی
۱۱۵	مرجع جرم سیاسی رئیس‌جمهور کیست؟ دو راه برای عزل رئیس‌جمهور درست نیست.	فراقومی
۱۱۵	رئیس‌جمهور باید شیعه باشد. زن نباید قاضی و حاکم باشد. نگاه به سنی‌بودن کردها	اسلامی و فراقومی بدون نگاه به سنی‌بودن کردها

حسینعلی رحمانی (کرد)

بهره	محتوا و مضمون	اصل
بهره	تجزیه‌طلبی در کردستان باید سرکوب شود. قانون اساسی ضد استقلال‌طلبی قومی و کاملاً اسلام‌گرا	پیش‌نویس
فراقومی	استقلال یا به‌تنهایی و یا با تمامی صفات قید شود. آحاد و عموم یکی است. نباید حتی با وضع قوانین و مقررات بتوان آزادی و استقلال را محدود کرد.	۹
فراقومی	آیا همه کتب درسی را شامل می‌شود؟	۱۵
فراقومی	تساوی در همه حقوق یا بعضی از حقوق؟	۲۰
فراقومی	کیفیت رسیدگی به جرایم را باید قانون معلوم کند.	۲۴
بی‌ارتباط	اصلاح عبارت	۴۳
فراقومی	دور است. قانون برای وضع است و وضع نمی‌شود مگر به‌موجب قانون.	۵۱
حامی حقوق قومی	باید سلسله‌مراتب حذف شود.	۱۰۰
اسلامی و فراقومی	وظایف و اختیارات رهبر را در همین اصل قرار دهید.	۱۰۷

سید احمد نوربخش (لر)

بهره	محتوا و مضمون	اصل
بی‌ارتباط	اخبار مجلس خبرگان درست پخش نمی‌شود.	نطق
تساوی‌گرا	با ولایت فقیه برای فقها امتیاز قائل نشویم. آنها هم مثل دیگران خود را کاندیدای هر پستی کنند.	نطق
بی‌ارتباط	متن پیش‌نویس را بحث کنیم یا متن آماده‌شده کنونی را؟	۱
فراقومی	فقط کلیات قید شود.	۲
حامی قومیت‌ها با نگاهی به استقلال قومی	نظام شورایی باید باشد. فدراتیو زود است. نیاز سنج با تهران فرق دارد. فرهنگ و زبان و مذهب و رسوم مردم ایران مختلف است پس باید شورایی باشد.	۶
فراقومی، فرا اسلامی	توهین به ادیان دیگر قید و اضافه شود.	۲۴
فراقومی	برنامه‌ای برای استقلال اقتصادی و حذف وابستگی ننوشته‌ایم.	۴۳
فراقومی	تأیید می‌شود زیرا مواردی هست که مقننه و مجریه نمی‌خواهند مسئولیت تصمیم را برعهده بگیرند.	۵۹
فراقومی تساوی‌گرا	مسئولیت رهبر در مقابل کیست؟ رابطه میان رهبر و مرجع کدام است؟	۱۰۷

عبدالرحمن حیدری (لر)

اصل	محتوا و مضمون	بهره
پیش نویس	قانون اساسی کاملاً اسلامی باشد و ولی فقیه هم حتماً قید گردد. قوم لر قید نشده است. لرها در همه جا زیادند. کلاً بنویسید ملت ایران. یا ذکر همه اقوام بشود.	اسلام گرا و نگاه یکسان به همه اقوام
۴	اطلاق و عموم روشن باشد. قید اسلامی با قرآن و سنت اخذ شود.	اسلام گرا و فراقومی
۹	تمامیت ارضی به تنهایی شامل وحدت هم می شود.	فراقومی
۵۶	حقوق ملت و ولی فقیه هر دو قید شود.	فراقومی و اسلام گرا
۷۸	تغییر مرز مطلقاً ممنوع باشد.	فراقومی و منافی استقلال خواهی قومی

محمدتقی بشارت (لر)

اصل	محتوا و مضمون	بهره
نطق	حمایت شدید از ولایت فقیه و روحانیت و یادآوری این نکته که آنها حامی استبداد و ارتجاع نیستند.	کاملاً اسلام گرایانه و فراقومی
۲۴	منع توطئه و تحریک مردم علیه حکومت	فراقومی
۴۳	ورزش و تربیت بدنی هم اضافه شود. وسایل نقلیه عمومی در شهرهای بزرگ هم بیاید.	فراقومی
۷۸	همه پرسی از مردم منطقه ای که در آن تغییر خط مرزی می خواهد صورت گیرد.	حامی قوم های مرزنشین
۱۰۲	بررسی طرح های شوراها در مجلس با قید فوریت	حامی حقوق قومی
۱۰۳	شوراها باید بتوانند استانداران و فرمانداران زورگو را محاکمه کنند.	حامی حقوق قومی
۱۰۷	ولی فقیه ضامن گسترش نظام اسلامی در سایر کشورهای اسلامی	اسلام گرا و فراقومی

سید محمدباقر طباطبایی سلطانی (لر)

اصل	محتوا و مضمون	بهره
۴۳	اضرار گاهی اوقات با نفی حرج مخالف است. باید در قانون اساسی روشن شود.	بی ارتباط با مسائل قومی + اسلامی

سید حسن طاهری خرم‌آبادی (لر)

اصل	محتوا و مضمون	بهره
پیش‌نویس	انطباق کامل قانون اساسی با اسلام، حضور حتمی ولی فقیه، شورای نگهبان سفت و سخت	اسلام‌گرا و فراقومی
۴	استحکام موازین اسلامی در تمامی اصول قانون اساسی	اسلام‌گرا و فراقومی
۸	وزارت امر به معروف و نهی از منکر می‌خواهیم تا ضمانت داشته باشد.	اسلامی و فراقومی
۱۰۷	میان رهبر و مرجع تفاوتی نیست. در اختیارات رهبر هم مشکلی وجود ندارد.	اسلام‌گرا و فراقومی

علی قائمی امیری (ترکمن)

اصل	محتوا و مضمون	بهره
نطق	قانون نابرابری زن و مرد در مجلس خبرگان به تصویب نرسیده است.	فراقومی
۱۶	زبان عربی با این وسعت درست نیست	فراقومی
۲۰	عبارت به‌طور مساوی در حمایت قانون مناسب‌تر است.	فراقومی
۲۴	اضافه شدن هم مخالف استقلال و هم مخالف جمهوری	فراقومی
۲۶	توجیه اصل	فراقومی
۱۱۵	توطئه علیه اسلام و اصول عقیدتی و مبانی اسلام را هم بنویسیم.	اسلام‌گرا و فراقومی

عبدالله جوادی آملی (ترکمن)

اصل	محتوا و مضمون	بهره
۹	قید تمامیت ارضی در کنار استقلال و آزادی در انتهای اصل	فراقومی و ضد تجزیه‌طلبی قومی
۲۶	آیا می‌شود وابسته به بیگانه باشد و استقلال را نقض نکند؟	فراقومی و ضد تجزیه‌طلبی قومی
۳۱	وظیفه دولت است که حق را اجرا کند.	فراقومی
۴۳	رشوه هم قید شود.	اسلامی و فراقومی
۵۶	حاکمیت ملی با ولایت فقیه تعارض ندارد. حق خدا به کسی تفویض نمی‌شود و خداوند کسی را هم وکیل نمی‌کند. حاکمیت ملی با اتکا به آرای عمومی فرق دارد.	اسلام‌گرا و فراقومی
۱۰۷	شورای رهبری حلال برخی مشکلات نیست.	فراقومی
۱۱۵	مجلس باید به نمایندگی از سوی مردم در جریان تخلفات باشد.	فراقومی

سید جعفر کریمی (ترکمن)

اصل	محتوا و مضمون	بهره
۱۰۷	الف و لام جامع الشرايط اضافی است.	بی ارتباط

حبيب‌الله طاهری گرگانی (ترکمن)

اصل	محتوا و مضمون	بهره
نطق	ولایت فقیه پشتوانه استقلال و آزادی است.	اسلام‌گرا و فراقومی
۲	عقل و مدرکات عقلیه را جزء ادله بگذاریم.	اسلامی و فراقومی
۵۹	بعضی وقت‌ها واگذاری امر همه‌پرسی به مجلس درست نیست چون ملت به‌طور مستقیم آن را می‌خواهد.	فراقومی
۱۱۵	مجلس باید حق رسیدگی به اتهامات قوه مجریه را از جانب مردم داشته باشد.	فراقومی

سید حبیب هاشمی‌نژاد (ترکمن)

اصل	محتوا و مضمون	بهره
نطق	انتقاد از رادیو و تلویزیون	بی ارتباط
نطق	قانون صد درصد اسلامی باشد.	اسلام‌گرا + فراقومی
نطق	زنان و ارج و قرب آنها	فراقومی
۱	کلمه اکثریت درست نیست و اضافی است.	فراقومی
۲	عدم به‌کارگیری واژگان مبهم در تدوین قانون اساسی	فراقومی
۳	اضافه شدن واژه مشروع بعد از حقوق	اسلامی + فراقومی
۴	همین اصل فقط باشد کافی است.	کاملاً اسلام‌گرا + فراقومی
۶	اصل ۶ و ۷ باید در هم ادغام شوند	فراقومی
۱۱	«با رعایت اصل عدم مداخله در امور دیگران» افزوده شود	فراقومی
۱۲	شیعه باید رسمی باشد.	اسلام‌گرا + نامساوی خواه قومی
۱۵	کتب درسی باید با خط و زبان فارسی باشد.	کشورگرا + حقوق قومی زیرمجموعه حقوق ملی
۴۳	ضرورت دارد کلمه ایران قید شود.	کشورگرا + ضد تجزیه طلبی
۵۶	اصل ۶ کافی است و ۵۶ را نمی‌خواهیم.	فراقومی
۵۹	همه‌پرسی باید در دست مردم باشد.	فراقومی
۷۸	اصل بر ممنوعیت باشد در تغییر خطوط مرزی	نافی استقلال خواهی قوم مرزنشین
۱۱۵	باید نخست‌وزیر توسط مجلس قابل تعقیب باشد.	فراقومی

محمد رشیدیان (عرب)

اصل	محتوا و مضمون	بهره
نطق	ملت به اسلام و روحانیون اعتماد دارد. (اشاره به بدی وضع خوزستان)	اسلام گرا، فراقومی
پیش نویس	آیات قرآن باید اصول کلی قانون اساسی شود. اسلام جامع و مانع است و نیازمند وام گیری نیستیم.	کاملاً اسلام گرا، فراقومی
۴	موازن اسلامی حتماً بیاید.	کاملاً اسلام گرا، فراقومی
۶	نظام شورایی بیشتر با اسلام تطبیق دارد پس همه چیز شورایی باشد.	کاملاً اسلام گرا، فراقومی
۹	استقلال نظامی حتماً قید گردد.	فراقومی
۲۴	برداشت مخالف اهل تسنن از آیات قرآن	اسلام گرا
۲۶	انجمن‌ها لله شامل همه می شود یا خیر؟	فراقومی
۳۱	در اسلام همه برابرند. روستاییان امکانات کشاورزی می خواهند نه مسکن.	فراقومی و اسلامی
۴۳	تکلیف دولت باید روشن باشد. ساعات کار باید با توان انسان مطابق باشد. حرام بودن کنز	فراقومی و اسلامی
۴۳	مترقی ترین اصل اسلامی کمک دولت به فقرا و کم درآمدهاست.	اسلامی و فراقومی
۱۰۷	تکالیف رهبر شرعاً به عهده خود اوست و ما نباید از پیش تعیین کنیم.	اسلامی و فراقومی
۱۱۵	آیا مجلس می تواند رئیس جمهور یا نخست وزیر را تعلیق کند؟	فراقومی

محمد کرمی (عرب)

اصل	محتوا و مضمون	بهره
نطق	انتقاد به روزنامه بامداد	بی ارتباط
پیش نویس	جعل قانون در برابر وحی خروج از دین است، قانون اساسی باید صد درصد اسلامی باشد.	کاملاً اسلام گرا و فراقومی
۲۰	از همه حقوق در حدود موازین اسلامی برخوردارند. تصحیح گردد.	اسلام گرا و فراقومی
۳۱	ساخت مسکن با بهره گیری از منبع بیت المال مسلمین	اسلام گرا و فراقومی
۴۳	سریع تر باید به ضرورتها پرداخت چون در مملکت مشکلات بسیاری هست.	فراقومی
۵۴	حکم بر برتری یکی از اصول تدوین شده می دهد.	فراقومی
۱۰۷	قضاوت مجتهد ربطی به ولایت فقیه ندارد.	اسلامی و فراقومی
۱۱۵	اکثریت مردم نمی توانند حق کلیه مردم را زایل کنند. عدم دخالت مجلس در امور قضایی برای محاکمه رئیس جمهور	فراقومی

سید محمد کیاوش (عرب)

اصل	محتوا و مضمون	بهره
نطق	نه سنت‌های گذشته را می‌پذیریم نه قانون بین‌المللی را؛ فقط اسلام.	کاملاً اسلام‌گرا و فراقومی
نطق	انتقاد از روزنامه‌ها در باب امورشان	بی‌ارتباط
نطق	تبریک فتح سفارت امریکا	بی‌ارتباط
پیش‌نویس	تدوین قانون اساسی بر اساس اسلام و سنت و رفع تبعیض و تولی و تبری	کاملاً اسلام‌گرا و فراقومی
۱	ایران واحدی از جماهیر متحده اسلامی باشد.	کاملاً اسلام‌گرا و فراقومی
۳	اقتصاد صحیح اسلامی را قید کنیم؟	فراقومی
۱۲	رسمی بودن اهل تسنن در دعاوی خود قید گردد.	نیم‌نگاهی به حقوق قومی
۱۵	تدریس ادبیات قومی در کنار زبان فارسی باشد.	حامی حقوق قومی
۱۶	نباید به هیچ‌نحو از زبان قرآن دور شویم.	اسلام‌گرا و فراقومی
۲۰	عدل درست است ولی حقوق مساوی بین زن و مرد نداریم.	اسلام‌گرا و فراقومی
۲۶	آیا حزب ایدئولوژیک می‌تواند وابسته نباشد؟	فراقومی
۳۰	به‌صراحت قید شود آموزش و پرورش رایگان است.	فراقومی
۴۳	تشکیل خانواده مسئله اساسی است.	فراقومی
۵۶	تناقض حاکمیت ملی با ولایت فقیه؟	اسلام‌گرا و فراقومی
۱۰۳	شوراها عامل اجرایی‌اند یا شور و مشورت می‌دهند؟	نیم‌نگاهی به حقوق قومی
۱۱۵	دادگاه صالح قید گردد.	فراقومی
۱۱۵	مخالف با ایرانی‌الاصل	اسلام‌گرایانه

محمدعلی موسوی جزایری (عرب)

اصل	محتوا و مضمون	بهره
پیش‌نویس	اهداف، ایدئال‌ها و آرمان‌ها باید از اسلام اخذ شود و رهبری باید مقام بسیار بالایی داشته باشد.	کاملاً اسلام‌گرا و فراقومی
۱	مراجع تقلید و اقلیت و اکثریت قید نشود.	فراقومی
۴	موازن اسلامی را باید احاله به اصل ۱۲ بدهیم تا معلوم شود منظور شیعه است.	اسلام‌گرا و فراقومی
۹	استقلال از آزادی مهم‌تر است.	فراقومی
۲۰	آیا از همه حقوق انسانی تساوی استنباط می‌شود؟	اسلامی و فراقومی
۲۴	مضله هم افزون شود. آیا مکاتب دیگر هم آزادند	اسلامی و فراقومی
۲۶	در جامعه اسلامی شورا داریم نه سندیکا.	اسلامی و فراقومی
۳۱	آیا اولویت مسکن برای همه است، یعنی رایگان؟	فراقومی
۴۳	در فقه هنگام نیاز اجبار هم داریم.	اسلام‌گرا و فراقومی
۵۶	به‌جای حاکمیت ملی بنویسیم حق حاکمیت مردم.	فراقومی
۱۰۰	هدف از شوراها پیشبرد برنامه مادی نیست بلکه حفظ احترام مردم است.	محترم شمردن حقوق اقوام
۱۱۵	اصل ۱۱۵ با اصل ۱۱۶ منافات دارد.	فراقومی

حمیدالله میرمراذهی (بلوچ)

اصل	محتوا و مضمون	بهره
نطق	ایران پر از قوم و خلق و فرهنگ است. تجزیه‌طلبی نباید باشد. دموکراسی و خودمختاری اداری و فرهنگی باید باشد. تمرکزگرایی دولتی امپریالیستی است. انتصابات از بالا باطل است. تقسیمات جغرافیایی باید تغییر کند. مجلس خلق‌ها به تساوی ده نفر از هر قوم باید تشکیل شود. پیاده‌سازی نظام شورایی، خودمختاری، تشکیل مجلس خلق‌ها	کاملاً حامی حقوق قومیت‌ها
۱	رأی اکثریت و تک‌تک مردم با مراجع یکی نیست؟	نافی برتری گروهی خاص
۴	رعایت فن قانون‌نویسی و فقط یک‌بار قید شود: شریعت اسلام، منع تکرار	تصحیح فن قانون‌نویسی
۶	تصویب اصل ۵، نافه اصل ۶ و ۷ است. مردم فقط پذیرنده نیستند.	حامی حقوق مردم، فراقومی

۳۰	پیشنهاد یک جداگانه در مورد تربیت بدنی	فراقومی
۵۶	تأکید بر اینکه قوه حکومت و حاکمیت ناشی از ملت است.	فراقومی
۱۰۳	شوراها دکور هستند. عدم تمرکز را نپذیرفته‌اند.	تأکید بر خودمختاری قومیت‌ها
۱۰۷	معصوم نداریم. به تخلفات رهبر چه کسی رسیدگی می‌کند؟	فراقومی
۱۱۵	صلاحیت رسیدگی ماهیتی در مورد جرایم رئیس‌جمهور به مجلس داده شده است.	فراقومی
۱۱۵	تحصیل حاصل است. چون اصل ۱۲ را داریم. گروه کثیری از ایرانیان از گردونه خارج می‌شوند. رئیس‌جمهور سنی را اگر رهبر تأیید کند، خلاف مکتب نخواهد بود.	تأکید بر محترم شمردن حقوق قومها

عبدالعزیز ملازاده (بلوچ)

اصل	محتوا و مضمون	بهره
نطق	قید شدن دین اسلام به‌عنوان دین رسمی، پرهیز از نام بردن از مذهب خاصی خاص در قانون اساسی	حامی حقوق قومی، برابری خواهی قومی
۱۲	اهل تسنن در معاملات و خرید و فروش طبق فقه خودشان عمل کنند.	برابری خواهی قومی
۱۲	نباید انحصارگری باشد و جمهوری شیعه‌گری درست شود. هر حقوقی برای شیعه قائل می‌شوید برای سنی هم قائل شوید.	برابری خواهی قومی
۱۶	وظیفه دولت برای گرفتن معلم بلوچی برای کسی که می‌خواهد زبان بلوچی بخواند.	برابری خواهی قومی
۲۴	اهانت به مقدسات دینی همه مسلمانان گناه تلقی شود.	برابری خواهی قومی
۱۰۳	شوراها باید در جهت انتخاب بخشداران، فرمانداران و مدیریتهای اختیاردار باشند.	حامی حقوق قومی

پی‌نوشت‌ها

۱. اداره کل امور فرهنگی و روابط عمومی مجلس شورای اسلامی، *راهنمای استفاده از صورت مشروح مذاکرات مجلس، بررسی نهایی قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران همراه با معرفی مجلس و اعضای خبرگان*، (تهران: مجلس شورای اسلامی، ۱۳۶۸)، ص ۵.
۲. رولان برتون، *قوم‌شناسی سیاسی*، مترجم: ناصر فکوهی، (تهران: نی، ۱۳۸۰)، ص ۶۵؛ حمید احمدی، *قومیت و قوم‌گرایی در ایران: افسانه و واقعیت*، چاپ دوم، (تهران: نی، ۱۳۷۹)، ص ۲۰.
۳. آنتونی اسمیت، «منابع قومی ناسیونالیسم»، مترجم: پژوهشکده مطالعات راهبردی، *مطالعات راهبردی*، پیش‌شماره اول، بهار ۱۳۷۷، ص ۱۸۶.
۴. رولان برتون، *پیشین*، صص ۲۳۵ و ۲۶۰ و ۲۶۱؛ داور شیخاوندی، *زایش و خیزش ملت*، (تهران: ققنوس، ۱۳۶۸)، ص ۲۷۶.
۵. پاتریک ترنبری، *حقوق بین‌الملل و حقوق اقلیت‌ها*، مترجم: آزیتا شمشادی و علی‌اکبر آقایی، (تهران: پژوهشکده مطالعات راهبردی، ۱۳۷۹)، ص ۱۱ و ۱۲؛ محمدرضا خوبروی پاک، *اقلیت‌ها*، (تهران: شیرازه، ۱۳۸۰)، ص ۱۰۱ و ۱۳۶.
۶. رولان برتون، *پیشین*، صص ۲۰۶-۱۸۵؛ محمدعلی قاسمی، «درآمدی بر پیدایش مسائل قومی در جهان سوم»، *مطالعات راهبردی*، شماره ۱، پیاپی ۱۵، بهار ۱۳۸۱، صص ۱۳۰-۱۲۶.
۷. رولان برتون، *پیشین*، ص ۴۰.
۸. کاووس سیدامامی، «یکپارچگی ملی و رشد هویت‌های قومی»، *مطالعات راهبردی*، پیش‌شماره اول، بهار ۱۳۷۷، ص ۱۵؛ کلود ریویر، *انسان‌شناسی سیاسی*، مترجم: ناصر فکوهی، (تهران: نی، ۱۳۸۲)، صص ۱۸۴ و ۲۱۰.
۹. تیموئی دی. سیسک، *تقسیم قدرت و میانجی‌گری بین‌المللی در منازعات قومی*، مترجم: مجتبی عطارزاده، (تهران: پژوهشکده مطالعات راهبردی، ۱۳۷۹)، ص ۲۵؛ واکر کانور، «ملی‌گرایی قومی»، در: مایرون واینر و ساموئل هانتینگتون، *درک توسعه سیاسی*، مترجم: پژوهشکده مطالعات راهبردی، (تهران: پژوهشکده مطالعات راهبردی، ۱۳۷۹)، صص ۲۵۵ و ۲۵۶؛ ذره میرحیدر، *مبانی جغرافیای سیاسی*، چاپ دوم، (تهران: سازمان سمت، ۱۳۷۷)، ص ۱۳۸.
۱۰. دانیل. بتیس - فرد پلاگ، *انسان‌شناسی فرهنگی*، مترجم: محسن ثلاثی، (تهران: علمی، ۱۳۷۵)، صص ۵۵۴ و ۵۵۵؛ مارتین مارجر، «سیاست قومی»، در: *گزیده مقالات*

- سیاسی - امنیتی، جلد اول، چاپ دوم، (تهران: پژوهشکده مطالعات راهبردی، ۱۳۷۸)، صص ۲۳۵-۲۳۲: تی. دیوید میسون، «قومیت و سیاست»، در: همان، ص ۲۱۴.
۱۱. تد رابرت گر، «اقلیت‌ها، ملی گراها و برخوردهای سیاسی»، مترجم: حمیدرضا کریمی، *مطالعات راهبردی*، شماره اول، پاییز ۱۳۷۷، صص ۲۲۷ و ۲۲۸.
۱۲. ضیاء صدر، *کثرت قومی و هویت ملی ایرانیان*، (تهران: اندیشه نو، ۱۳۷۷)، ص ۱۶.
۱۳. مجتبی مقصودی، *تحولات قومی در ایران: علل و زمینه‌ها*، (تهران: مؤسسه مطالعات ملی، ۱۳۸۰)، ص ۱۶؛ مجتبی مقصودی، *قومیت‌ها و نقش آنان در تحولات سیاسی سلطنت محمدرضا پهلوی*، (تهران: مرکز اسناد انقلاب اسلامی، ۱۳۸۲)، ص ۴۵.
۱۴. محمدرضا خویروی پاک، *پیشین*، ص ۸۹؛ عبدالله رمضان‌زاده، «روند بحران قومی در ایران»، *مطالعات راهبردی*، پیش‌شماره اول، بهار ۱۳۷۷، ص ۲۱۹؛ اصغر افتخاری، «ظرفیت طبیعی امنیت: مورد مطالعاتی قومیت و خشونت در ایران»، *مطالعات راهبردی*، پاییز و زمستان ۱۳۷۸، ص ۴۶.
۱۵. نورالله قیصری، «قومیت عرب و هویت ملی در جمهوری اسلامی ایران»، *مطالعات راهبردی*، پیش‌شماره اول، بهار ۱۳۷۷، ص ۵۴.
۱۶. ابراهیم حاجیان، «الگوی سیاست قومی در ایران»، *مطالعات راهبردی*، سال چهارم، شماره ۱ و ۲، پیاپی ۱۱ و ۱۲، بهار و تابستان ۱۳۸۰، ص ۱۲۰.
۱۷. مجتبی مقصودی، «توسعه و منازعات قومی در ایران»، *مطالعات راهبردی*، شماره اول، پاییز ۱۳۷۷، ص ۱۲۶؛ مجتبی مقصودی، *تحولات قومی در ایران ...*، ص ۲۹۴.
۱۸. اداره کل امور فرهنگی و روابط عمومی مجلس شورای اسلامی، *پیشین*، ص ۳۱۱.
۱۹. جعفر حق‌پناه، «روند تدوین سیاست قومی در نظام جمهوری اسلامی ایران»، *مطالعات راهبردی*، سال ششم، شماره ۱، پیاپی ۱۹، بهار ۱۳۸۲، ص ۲۴۷.
۲۰. حسین بشیریه، *دیباچه‌ای بر جامعه‌شناسی سیاسی دوره جمهوری اسلامی*، (تهران: نگاه معاصر، ۱۳۸۱)، صص ۸۹ و ۹۰؛ محسن میلانی، *شکل‌گیری انقلاب اسلامی از سلطنت پهلوی تا جمهوری اسلامی*، مترجم: مجتبی عطارزاده، (تهران: گام نو، ۱۳۸۱)، صص ۲۶۶-۲۶۰.
۲۱. سمیح فارسون - مهرداد مشایخی، *فرهنگ سیاسی در جمهوری اسلامی ایران*، مترجم: معصومه خالقی، (تهران: مرکز بازشناسی اسلام و ایران، ۱۳۷۹)، صص ۱۸۶-۱۸۵؛ مسعود کمالی، *جامعه مدنی، دولت و نوسازی در ایران معاصر*، مترجم: کمال پولادی، (تهران: مرکز بازشناسی اسلام و ایران، ۱۳۸۱)، صص ۲۳۹-۲۳۸.
۲۲. بهمن احمدی امویی، [به کوشش]، *اقتصاد سیاسی جمهوری اسلامی ایران*، (تهران: گام نو، ۱۳۸۲)، صص ۴۶-۴۵.
۲۳. اداره کل امور فرهنگی و روابط عمومی مجلس شورای اسلامی، *پیشین*، صص ۳۲۰-۳۱۹.
۲۴. سید محمد حسینی بهشتی، *مبانی نظری قانون اساسی*، (تهران: بقعه، ۱۳۷۷)، صص ۶۵-۶۴.

۲۵. همان، ص ۱۵.
۲۶. روح‌الله موسوی خمینی، صحیفه امام: مجموعه آثار امام خمینی، جلد نهم، (تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی)، صص ۱۱۱-۱۱۲.
۲۷. ناصر کاتوزیان، گامی به سوی عدالت: مجموعه مقالات، جلد اول، (تهران: دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه تهران، ۱۳۷۸)، ص ۲۴۶.

چالش «رؤیاگرایی»، ضرورت نوزایی مفهومی - نظری و گزینه‌های دموکراسی کثرت‌گرا برای ایران

حسین سیف‌زاده*

چکیده

تجزیه و تحلیل مواجهه ایرانیان با پروسه پرتلاطم جهانی‌شدن، حاکی از گرفتار آمدن ایران در کشاکش چرخه معیوب و باطل سه پروژه رقیب زیر گرفتار است. این چرخه معیوب به بهترین وجه مصداق دیالکتیک سورلی است: پناه بردن از ترس خطر به دامان خطر و بی‌توجهی به تمایز محتوای تمدن فرهنگی ایران از محتوای فرهنگ متمدن غربی که سایه غالب خود را بر پروسه جهانی‌شدن فکنده، موجب این گرفتاری شده است. تلاش آرمان‌گرایانه در نسخه‌برداری صوری از دموکراسی کثرت‌گرای غرب در

* دکتر حسین سیف‌زاده استاد دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه تهران می‌باشد.
(hseifzad@ut.ac.ir)

تاریخ پذیرش: ۱۳۸۸/۲/۲۸

تاریخ دریافت: ۱۳۸۶/۱/۱۹

پژوهشنامه علوم سیاسی، سال سوم، شماره چهارم، پاییز ۱۳۸۷، صص ۱۷۷-۱۲۱.